

ACADEMIA ROMÂNĂ
MEMORIILE SECȚIUNII ISTORICE
SERIA III · TOMUL XIV MEM. 10

INCEPUTURILE ARTEI MILITARE IN CUPRINSUL ROMÂNIEI DE AZI

(DIN PALEOLITIC PÂNĂ LA INTEMEIEREA PRINCIPATELOR)

DE

GENERALUL RADU ROSETTI

MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

MONITORUL OFICIAL
ȘI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAȚIONALĂ

DEPOZITUL GENERAL
CARTEA ROMÂNEASCĂ
B-DUL ACADEMIEI 3-5

BUCUREȘTI

1933

	Lei
N. IORGA. Testamentul lui Nicola Nicolau	12.—
N. IORGA. Apelul către unire a lui Cuza-Vodă la 1859	5.—
N. IORGA. Un nou izvor cu privire la Mihai Viteazul și Radu Șerban.	12.—
G-ral R. ROSETTI. Războiul dela moartea lui Ștefan-cel-Mare până la acea a lui Matei Basarab. III. Tactica	50.—
N. IORGA. « Moșnenii » din Cremenari.	18.—
N. IORGA. Mormântul Doamnei Neaga și al neamului ei	5.—
N. IORGA. Publicații străine privitoare la istoria contimporană a Ro- mânilor	5.—
N. IORGA. Moșnenii de pe Verbilău și de pe valea Buzăului	12.—
N. IORGA. I. Pedagogia unui jurisconsult fanariot din București la 1780. II. Intoarcerea unei pribege: Doamna Maria Minio	15.—
N. IORGA. Contribuții la istoria modernă a Galaților	20.—
ALEX. LAPEDATU. Din grijile și greutățile unei domnii	25.—
N. IORGA. Știri nouă privitoare la familia lui Petru Șchiopul	15.—
G-ral R. ROSETTI. Războiul, dela moartea lui Ștefan-cel-Mare până la acea a lui Matei Basarab. IV. Fortificațiunea	40.—

TOMUL XIII (1932):

300.—

N. IORGA. Un cugetător politic moldovean dela jumătatea secolului al XIX-lea: Ștefan Scarlat Dăscălescu	45.—
N. IORGA. Doamna Elița a Țării-Românești ca patroană literară	10.—
I. I. NISTOR. Bisericile și școala greco-română din Viena	45.—
N. IORGA. Ceva din legăturile domniilor românești cu Ierusalimul	20.—
N. IORGA. Două scrisori ale lui Atanase Anghel	10.—
N. IORGA. Domnitorii români Vasile Lupu, Șerban Cantacuzino și Const. Brâncoveanu în legătură cu Patriarhii Alexandriei	5.—
N. IORGA. Radu Cantacuzino	10.—
N. IORGA. Donațiile românești pentru Megaspoleon și Vlah-Sarai	5.—
N. IORGA. B. P. Hasdeu ca istoric	5.—
N. IORGA. În jurul pomenirii lui Alexandru-cel-Bun	10.—
I. I. NISTOR. Contribuții la relațiunile dintre Moldova și Ucraina.	30.—
ION I. NISTOR. Din corespondența lui Todleben dela Plevna	40.—
ALEX. LAPEDATU. Campania polonă în Moldova la 1686	25.—
N. IORGA. Un pedagog « moldovean » pe la 1800	5.—
N. IORGA. Câteva observații asupra celui mai vechiu tezaur cultural româ- nesc	5.—
N. IORGA. Legăturile românești cu Muntele Sinai	5.—
I. LUPAȘ. Inceputul domniei lui Matei Basarab și relațiunile lui cu Tran- silvania	15.—
I. C. FILITTI. Oameni dependenți și cultivatori liberi în Principatele Române în sec. XV—XVII	15.—

TOMUL XIV (1933):

N. IORGA. Opinia publică germană și România lui Carol I-iu înainte și după războiul de independență	20.—
G-ral R. ROSETTI. Războiul dela moartea lui Ștefan-cel-Mare până la acea a lui Matei Basarab. V. Strategia	70.—
N. IORGA. Din viața socială a Brăilei supt Turci	10.—
N. IORGA. Un observator englez asupra Românilor din epoca lui Tudor Vladimirescu	20.—
N. IORGA, Un om de severă muncă și aprigă autoritate: D. A. Sturdza CONST. I. CARADJA, Steagurile cucerite de Mihai Viteazul în lupta dela Guruslău din 3 August 1601	5.—
ALEX. LAPEDATU, În jurul asasinării lui Barbu Catargiu (Iunie 1862) ANDREI RĂDULESCU. Cercetări privitoare la înființarea Curții de Casație în România	30.—
I. LUPAȘ. Corespondența lui Grigorie Ghica, domnul Moldovei, cu Felix von Schwarzenberg, ministru președinte al Austriei 1849—1850	25.—
G-ral R. ROSETTI. Inceputurile artei militare în cuprinsul României de azi	40.—

INCEPUTURILE ARTEI MILITARE IN CUPRINSUL ROMÂNIEI DE AZI

(DIN PALEOLITIC PÂNĂ LA INTEMEIEREA PRINCIPATELOR)

DE

GENERALUL RADU ROSETTI

MEMBRU CORRESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Sedința dela 24 Martie 1933

CUVÂNT ÎNAINTE

În două serii de studii, publicate în *Memoriile Secțiunii Istorice* ale Academiei Române, am căutat să înfățișez, atât pe cât mi-a îngăduit-o documentarea de care dispunem azi, arta militară la Români: în clipa celei mai de seamă desvoltări a ei — sub Ștefan-cel-Mare — ¹⁾ și apoi decăderea acestei arte militare — dela Ștefan-cel-Mare până la mijlocul secolului al XVII-lea ²⁾.

De data aceasta, încerc să înfățișez cum s'a născut arta militară în cuprinsul României de azi.

Este evident că această artă, ca și orice îndeletnicire omească, își are obârșia în vremile cele mai depărtate. Lacunele documentării, mai ales pentru perioada de un mileniu dela finele secolului al III-lea (d. C.) și până la acel al secolului al XIII-lea, fac că, dacă, în studiul de față, se poate urmări relativ destul de bine desvoltarea artei militare din cele mai vechi vremi preistorice și până la războaiele lui Traian pentru

¹⁾ Seria III, Tom. IV și VI.

²⁾ Seria III. Tom. XI, XII și XIV.

cucerirea Daciei, — urmărirea dezvoltării ulterioare este forțamente fragmentară. Pentru înțelegerea artei militare așa cum o găsim documentar stabilită la finele secolului al XIII-lea, este nevoie deci, în lipsă de documente contemporane, a recurge la comparațiuni și deducțiuni, care oricât de bine ar fi argumentate nu prezintă certitudinea documentelor.

* * *

Încă dela apariția sa pe pământ, omul a fost nevoit să-și apere ființa ¹⁾, amenințată de fiarele ce ocupau același « habitat » ca dânsul și fizicește mai puternice.

Dacă el a putut, mai întâi să se apere de atacurile acestor fiare, și, apoi, chiar să le atace pentru a se hrăni din carnea lor, se datorește faptului că după ce mult timp s'a slujit numai de uneltele cu care fusese înzestrat de natură (mâini, unghii, brațe, dinți și picioare ²⁾), inteligența sa superioară l-a adus ca să se folosească de una din aceste unelte naturale: mâna, care îngăduia cuprinderea (prehensiunea ³⁾) și care împreună

BCU Cluj / Central University Library Cluj

¹⁾ L. Capitan, *La Préhistoire* (Ed. 1931), p. 13; Jacques de Morgan, *L'Humanité préhistorique*, p. 166; Gabriel de Mortillet, *Les origines de la chasse, de la pêche et de l'agriculture*, I, p. 216.

Țin să exprim, și pe această cale, mulțumirile mele d-lui profesor I. Andrieșescu pentru amabilitatea cu care mi-a dat lămuriri și indicațiuni bibliografice și a recitat lucrarea împreună cu mine.

²⁾ Arma antiqua, manus, unguis, dentesque fuerunt
Et lapides, et item sylvarum fragmina rami,
Posterius ferri vis est, aerisque reperta,
Sed prior aeris erat, quam ferri cognitum usus. (Lucrețiu citat de Lord Avebury, *Prehistoric Times*, Ed. 7-a, p. 5 și Marcellin Boule, *Les hommes fossiles*, p. 2).
Cum proreperunt primis animalis terris,
Mutum et turpe pecus, gaudem atque cubilia propter
Unguibus et pugnibus, dein fustibus, atque ita porro
Pugnabant armis, quae post fabricaverat usus:
Donec verba, quibus voces sensusque notarent,
Nomina que invenere: dehinc obsistere bello,
Oppida coeperunt munire, et ponere leges,
Nequis fur esset, neu latro, neu quis adulter. (Horățiu, *Satire*, III 99, citat de L. H. Morgan, *Ancient Society*).

³⁾ « La main, le langage: voilà l'humanité. Nous croyons que ce qui doit être mis en lumière tout d'abord, dans cette oeuvre, ce qui marque la fin de l'histoire zoologique et le début de l'histoire humaine, c'est l'invention de la main — pourrait-on dire — et celle du langage; c'est le progrès décisif de la logique pratique et de la logique mentale ». (Jacques de Morgan, *o. c.*, avant propos a lui Henri Berr p. VI).

« Le sujet du présent volume, en son fond, c'est la main et les prolongements de la main. On ne saurait trop insister sur ce fait que, dans l'évolution de la vie,

cu brațul (a cărui prelungire este), formează o pârghie, pentru mănuierea altor mijloace aflate în jurul său : o cracă de copac, o piatră. Cu acestea fie că lovea direct, fie că le arunca de departe ¹⁾.

Din clipa în care omul s'a convins că poate întrebuința cu folos asemeni mijloace și că poate lovi dela depărtări dela care nu poate fi lovit și dată fiind nevoia de a dispune în permanență de asemeni unelte în cantități îndestulătoare și de forme mai potrivite decât acelea ce se găseau accidental în locul unde se afla, inteligența sa a lucrat necurmat și a reușit să creeze anumite unelte ²⁾. Acestea i-au îngăduit, fie să lovească fiara mai de departe (pietre), fie că făceau (bâta, piatra ascuțită sau rotunjită) ca brațul său să aibe o putere mai potrivită față de puterea naturală mai mare a fiarei. Din aceste unelte ³⁾ s'au dezvoltat, cu timpul, cele două mari categorii în care este împărțit armamentul și azi: acel pentru lupta apropiată (corp la corp) și acel pentru lupta depărtată.

Traiful omului în păduri ⁴⁾, continuu expus primejdiei, i-a des-

l'« instant décisif » se produit avec l'adoption par un être — qui devient l'homme — de la station debout, la libération des mains qui en résulte, et l'industrielle activité que permet cette libération ». (*Id.*, p. VII).

« Sans moyens défensifs ou offensifs spéciaux, sans crocs, sans cornes, sans écailles, il (omul) a la main — instrument fortifié par l'usage locomoteur, assoupli, affiné par la fonction préhensile, et bientôt propre aux offices les plus divers, dans les circonstances les plus variées ». (*Id.*, p. IX).

« Herbivorous animals use the defensive means of scent; carnivorous the aggressive means of sight; man alone adds the hand — the instrument which grasps the tools which it makes ». (*The Times Literary Supplement*, 1932, p. 437).

¹⁾ « Les moyens les plus élémentaires d'attaque et de défense, et par suite les premières armes de chasse, sont certainement le caillou et le bâton.

« Les grands singes anthropoïdes, pour se défendre, cassent une branche et frappent avec, mais ils en restent là ». (G. de Mortillet, *o. c.*, I, p. 65).

Plusieurs animaux font usage de projectiles. Des singes, bien inférieurs aux anthropoïdes les emploient (*Id.*, p. 66).

²⁾ « Man as such comes first upon the stage when he becomes a tool making animal » (O. G. S. Crawford, *Historical Cycles in Antiquity*, Martie 1931, p. 13).

H. G. Wells, *The work, wealth and happiness of mankind*, p. 32.

³⁾ Trebuiește insistat că omul, la început și mult timp după aceea, până foarte aproape de vremile noastre, nu a făcut deosebirea pe care o facem azi între unelte și arme, căci nu fabrica scule numai cu menirea de a le folosi ca arme ci ca o uneltă cu scopul general de a-i mări puterea de lucru sau de distrugere.

⁴⁾ « For countless ages man remained a solitary tool using « hunter » (Crawford, *l. c.*).

L. H. Morgan, *Ancient Society*, p. 26.

În interiorul Borneo-ului există sălbatici cari nu cultivă pământul, nu trăiesc în locuințe, nu mănâncă nici orez nici sare și cari nu trăiesc împreună ci rătăcesc ca fiarele; sexele se întâlnesc în junglă. (Avebury, *The origin of civilisation and the primitive condition of man*. Ed. 7-a, pp. 7, 8).

voltat nu numai văzul și i-a ascuțit auzul, dar a făcut ca inteligența sa, nevoită să fie veșnic trează, să-i desvolte simțul de observație și să adopte acele chipuri de ascundere, de ferire de vederi, obișnuelnice și instinctive fiarelor, care sunt necesare vânătorului și se găsesc încă azi în firea unor triburi rămase înapoiate ¹⁾.

Putem spune că, ajuns în acest stadiu al dezvoltării sale, omul dispunea de mijloacele care-i slujeau și ca armament, și stabilise bazele noțiunilor de tactică individuală.

Pe de altă parte, vorbirea, îngăduind ființei omenеști puțința de a-și comunica cunoștințele și de a lua, în comun, înțelegere, a îngăduit acestei ființe să-și îmbunătățească uneltele — descoperirile gândite sau întâmplătoare ale unei ființe putându-se comunica altor ființe și deci întrebuița de mai mulți. Vorbirea a mai îngăduit lupta contra fiarelor după o împreună înțelegere, deci după un plan, tinzând la concentrarea efortărilor într'un singur scop: distrugerea fiarei. Vânătoarea în grupă, care este temelia dela care s'a dezvoltat tactica mulțimii, era astfel născută ²⁾.

După ce însă înmulțirea omenirii și vorbirea au îngăduit strângerea la un loc și traiul împreună a grupe umane din ce în ce mai numeroase ³⁾, omul, care până atunci rătăcise în grupuri mici familiare ⁴⁾, a alcătuit unități sociale. Acestea

¹⁾ G. de Mortillet, *o. c.*, I, pp. 161, 162, 173—175.

²⁾ « Die Gesellschaftsjagden, eine gute Übung zum gemeinsamen Handeln auch im Kampf » (Dr. Arthur Berger, *Die Jagd aller Völker im Wandel der Zeit*, p. 43).

³⁾ A. Moret et G. Davy, *Des clans aux empires* (avant-propos a lui H. Berr, pp. XIII—XV). « Die J(agd), welche in der Urzeit nur ein Kampf des Menschen gegen die ihm bedrohenden wilden Tiere, war » (Pauly, *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, IX, p. 558).

⁴⁾ Sophus Müller *L'Europe préhistorique* (Ed. 1907) pag. 6; H. G. Wells *The outline of hystory*, I, pp. 49, 50; H. G. Wells, *The work, wealth and happiness of mankind*, pp. 34, 35.

« L'homme est d'ailleurs organisé physiquement pour vivre en société; il n'est pas pourvu d'armes naturelles qui lui permettent de se défendre, et on doit remarquer que presque tous les animaux faibles, tous ceux qui ne trouvent point dans leurs dents et leurs griffes, un puissant moyen de résister à leurs ennemis, vivent en troupe ». (L. F. Alfred Maury, *La Terre et l'Homme*, pp. 670, 671).

« Les luttes étaient alors incessantes entre les tribus, comme elles le sont encore de nos jours chez les nomades, soit pour la possession des terrains de chasse et de pêche, soit pour celle des pâturages et des terres de culture ». (J. de Morgan, *L'Humanité préhistorique*, p. 166).

« Tout comme de nos jours, plus même encore, le climat exerçait une influence prépondérante sur les groupes humains, parceque l'homme était plus près de la

avură nevoie de suprafețe din ce în ce mai mari pentru hrănirea lor și a turmelor lor. Ca urmare, numărul cauzelor de conflict dintre grupele umane crescuseră. Pe de altă parte noțiunea de luptă, născută din nevoia de apărare față de fiare, evolua spre aceea de atac în contra fiarelor în scopul de a dobândi hrana ce-o dădea carnea acestora, îmbrăcăminte provenind din pieile lor și podoabele ce se puteau face din dinții și oscioarele vânatului, se aplică de asemenea la acea de luptă contra semenilor. Această din urmă luptă se dădea, fie pentru a satisface instincte sexuale, fie pentru a apăra folosința mijloacelor de hrană proprie sau ale animalelor ce hrăneau omul (vânat sau anumite animale deja domesticite), fie pentru a pune stăpânire pe mijloacele de hrană ale altui grup omenesc ¹⁾. Din această clipă, inteligența omului nu avu să lupte numai cu instinctul fiarelor ci și cu inteligența asemănătoare a altor grupe omenești. Lupta devenea acum lupta a două voinți inteligente, care tindeau, fiecare, să distrugă pe adversar, suferind el însuși cât mai puțin. Noțiunea războiului, așa cum a fost înțeleasă în urmă de-a-lungul veacurilor, se născuse; ea a rămas, de-atunci încolo, în trăsături generale, aceeași ²⁾.

nature, qu'il n'est aujourd'hui, et il existait sur le globe de grandes inégalités dans le climat et dans les facilités d'existence. Ce fut la cause de terribles luttes pour la possession du sol, de ces migrations, de ces mouvements dont nous retrouvons les vagues traces. Que de guerres alors! Que de massacres! (*Id.*, p. 6).

Hrana — cantitate și variațiune — a jucat un mare rol în dezvoltarea omenirii, căci, precum spune L. H. Morgan (*Ancient Society*, p. 19):

« Mankind are the only beings who may be said to have gained an absolute control over the production of food. . . . It is accordingly probable that the great epochs of human progress have been identified, more or less directly, with the enlargement of the sources of subsistence ».

« Les hommes ayant d'abord vécu de chasse et de pêche, une tribue pouvait en tolérer près d'elle une autre qui lui eût fait concurrence et lui eût disputé ses moyens d'existence. Ce qui arrive pour les oiseaux rapaces. . . . c'était une occasion de guerre ». (Maury, *o. c.*, p. 690; *Id.*, p. 692.

« Ainsi, à l'origine, l'état de guerre était presque l'état normal » (*Id.*, p. 704).

¹⁾ « Man was now living in clans and tribal communities. These clans and communities clashed; they took each other's grazing land, they sought to rob each other » (H. G. Wells, *The outline of history*, I, p. 96).

W. J. Perry, *An ethnological study of warfare in Memoirs and proceedings of the Manchester Literary Philosophical Society*. LXI (1917).

²⁾ « The character of the community is best seen in action; and in primitive civilizations external action is generally synonymous with warfare. Primitive tribal warfare, like the still earlier encounters of individual hunters, is the blind instinctive clash of conflicting interests, acting usually under the stimulus of hunger or

Această evoluție a fost generală neamului omenesc ¹⁾.

* * *

Să cercetăm acum ce urme ne-au lăsat vremile trecute despre știința războiului în cuprinsul țării noastre, care era acea știință și cum s'a dezvoltat ea.

Două soiuri de izvoare ne învederează această știință: rămășițele de arme, unelte, întărituri și izvoarele scrise ²⁾; acestea din urmă foarte puțin numeroase. Cercetându-le și pe unele și pe celelalte, ni se învederează cele următoare:

Pe tot cuprinsul țării s'au găsit urme de așezări omenesti din vremile cele mai vechi, așezări al căror număr, mic pentru începuturi, a crescut mult până 'n epoca bronzului, când numărul lor era mare ³⁾. Pe locurile acestor așezări s'au găsit scule; acestea serveau atât ca unelte, cât și ca arme propriu zise ⁴⁾.

Cele mai vechi unelte servind și ca arme, ce s'au găsit la noi, au fost:

a) Pietre alungite sau rotunjite folosite de om spre a arunca în fiară sau în dușman ⁵⁾;

sex. The reaction, too, is direct and immediate. The warfare of city-states probably proceeded from similar causes; but it was less instinctive and more intelligently controlled. The warfare of European nations, or group of nations, probably represents the highest achievement of concerted group-action yet reached by the human race ». (O. G. S. Crawford, *Historical cycles in Antiquity*, a quarterly review of Archaeology, March 1931).

¹⁾ O. G. S. Crawford, *o. c.*; Sophus Müller, *L'Europe préhistorique*, p. 2; H. G. Wells în lucrările citate.

²⁾ V. Pârvan adaugă și elementul glotologic; acesta însă cuprinde numai nume de persoane și locuri (*Getica*, p. 647).

³⁾ I. Andrieșescu, « Contribuții la Dacia înainte de Romani și Asupra epocii de bronz în România; Buletinul comisunii monumentelor istorice, III, XVII; *Dacia, recherches et découvertes archéologiques en Roumanie*, I, II, III—IV; Carl Goos, *Chronik der Archäologischen Funde Siebenbürgens*, pp. 8—63; I. Marțian, *Repertoriu arheologic pentru Ardeal*; V. Pârvan, *Getica*, p. 454; M. Rostowzew, *Skythien und der Bosphorus*, p. 530.

⁴⁾ Repet și insist că uneltele serviau și ca arme și că omul nu făcea atunci deosebire între armă și unealtă.

Lord Averbury, *Prehistoric times* (Ed. 7-a), pp. 92, 93; Hermann Hirt, *Die Indogermanen*, I, p. 345.

⁵⁾ L. Capitan (*o. c.*, p. 37) zice că asemeni bucăți de silex ovoid, numite de dânsul « l'ancêtre du coup de poing », sunt contimporane cu apariția celor mai vechi oseminte umane. J. Déchelette, *Manuel d'archéologie préhistorique celtique et gallo-romaine*, I, pp. 490, 491; J. de Morgan, *o. c.*, p.p 37—40; Carl Schuchhardt, *Alt-*

b) Așa numiții « coups de poings », bucăți de piatră lucrată, având vârf și tășuri. De aceste unelte omul se servea, ținându-le în mână, atât pentru a tăia cât și pentru a înjunghia ¹⁾.

Tot atunci omul se folosea, fără îndoială, de pari ascuțiți și de bâte ²⁾ (măciuci, ghioage) ale căror urme nu s'au găsit la noi pentru că lemnul nu a putut rezista acțiunii timpului.

Care era organizarea militară a oamenilor din acea epocă? Foarte probabil nu era una specială, căci în alcătuirea socială de atunci nu era încă vreo specializare; toți făceau de toate, sub autoritatea celui mai bătrân ³⁾. Cu deosebire poate numai că bărbații erau *mai ales* ocupați cu vânatul și prada, iar

europa, pp. 7, 8. Marcellin Boule (*Les hommes fossiles*, pp. 111—138) crede că majoritatea acestor piese nu provin dintr'o industrie ci sunt datorite unor cauze naturale.

La noi s'au găsit bucăți de silex care ar putea fi de acest soi în peștera dela Cioclovina (D. M. Teodorescu și Dr. Martin Roșka, *Cercetări arheologice în munții Humedoarei în Buletinul Comisiunii monumentelor istorice, Secțiunea pentru Transilvania*).

¹⁾ Uneltele acestea (coups de poings) se găsesc răspândite pe întreaga suprafața lumii și sunt de o uniformitate remarcabilă, ceea ce dovedește că omul ocupa, la începutul cuaternarului, cea mai mare parte a suprafeții globului (Marcellin Boule, *o. c.*, p. 112); L. Capitan, *o. c.*, pp. 40, 44; J. de Morgan, *o. c.*, p. 41; G. de Mortillet, *o. c.*, I, pp. 67—70; L. Pfeiffer, *Die steinzeitliche Technik*, pp. 125—129.

La noi s'au găsit la: Cremeneasa (Arad), Cioclovina, Ohaba Ponor, Iosășel și Federi (Hunedoara), Buzăul ardelean (Valea Cremenei), Chișla Nedjimovo și Neptorovo (Hotin). (Martin Roșka în: *Dacia*, I, pp. 297—316; *Dacia*, II, pp. 407—409; *Dacia*, III—IV, pp. 8—23; *Buletinul Societății de Științe din Cluj*, II, p. 189, III, pp. 69—73; *Anuarul institutului geologic al României*, XIV, pp. 79—126. Abatele Breuil, *Stations paléolithiques en Transylvanie* (în *Buletinul Societății de Științe din Cluj*, II, pp. 193—208). Ceslav Ambrojevici, *Urmele omului diluvial în Basarabia* (în *Buletinul muzeului de istorie naturală din Chișindu*, I (1926), pp. 72, 78).

²⁾ « L'homme primitif a dû aussi casser la branche, et voyant combien cet objet était pour lui précieux et utile, il l'a perfectionné. C'est ce qui a fait la supériorité de l'homme.

« Peu à peu il a compris, si la branche était courte, que l'arme devenait de plus en plus meurtrière en acquérant du volume et du poids à une extrémité. C'est ce qui a donné naissance à la massue et aux casse-têtes, si employés, par tous les peuples sauvages.

« Si la branche était longue, il a taillé le bout en pointe et a ainsi créé l'épieu, base et origine de la lance ». (G. de Mortillet, *o. c.*, I, p. 65). Sunt triburi sălbatice cari întrebuințează și azi parul ascuțit și măciuca ca arme (G. de Mortillet, *o. c.*, I, pp. 40, 83, 153, 158—161; J. de Morgan, *o. c.*, p. 171).

Hermann Hirt, *o. c.*, I, pag. 339; L. H. Morgan, *Ancient Society*, p. 21; H. G. Wells, *The outline of history*, I, p. 48.

Că s'au întrebuințat la noi o dovedesc amintirile păstrate în poezia populară, în legende și în povestiri.

Tot ce nu era de piatră, adică de lemn sau de piele, a pierit (Carl Schuchhardt, *Alteuropa*, p. 7; G. de Mortillet, *o. c.*, I, p. 66).

³⁾ Oamenii trăiau în grupe ca animalele slabe (mai sus p. 4, nota 4). Ca și acestea « ils se placent sous la conduite d'un vieux mâle auquel les autres obéissent et qui donne le signal du danger ». (Mauray, *o. c.*, p. 671).

femeile cu paza culcuşului și îngrijirea copiilor, dar la nevoie toți (bărbați și femei) luptau de-a-valma¹⁾.

Care era felul lor de a lupta? Nu-l cunoaștem. Dar este probabil că lupta se baza pe pândă, pe tot felul de stratajeme și pe viclenie, identice celor întrebuințate la vânătoare²⁾ și se dădea, în ultima fază, de aproape, fiind mai ales o luptă corp la corp. Un lucru este sigur și anume, că omul (ca și fiara și probabil prin imitația acesteia) știa să folosească terenul, atât ca adăpost de lovături, cât și spre a se face nevăzut, fie în stație, fie în mișcare. Această știință i-a folosit mult, atât pentru vânătoare cât și pentru luptă, care de altfel la început nu erau ocupații deosebite. Omul se apăra sau ataca pe alt om sau o fiară prin aceleași proceduri³⁾, căci și'ntr'un caz și'n celalalt era vorba să-și apere vieța sau să ieie vieța altei ființi (grăitoare sau nu — sau un bun al acesteia⁴⁾, ființă care se apăra după proceduri analoage. La început războiul era mai mult o vânătoare de oameni sau o apărare față de goana încercată de alții, decât operații militare în înțelesul de azi a cuvântului⁵⁾.

Cluj / Central University Library Cluj

¹⁾ H. G. Wells, *The work, wealth and happiness of mankind*, pp. 42, 43.

²⁾ G. de Mortillet, *o. c.*, I, pp. 83—85.

³⁾ În această privință cred interesante următoarele rânduri: « Lorsque le gorille se décide a attaquer, il a soin de mettre tous les avantages de son coté: surprise, terrain, milieu. Il attaque en général au moment où l'on s'y attends le moins: son attaque succède à un stade de tranquillité, à un silence complet: le calme précédant la tempête. D'autre part, le gorille n'attaque jamais qu'en descendant. Il arrive toujours par le dessus. Il a une grande répugnance a attaquer en terrain plat; et il n'attaquera jamais en remontant. Enfin, il attendra toujours que son adversaire — le chasseur blanc, surtout — soit empêtré dans les lianes ou les branches basses, pour essayer, passez-moi l'expression, de lui tomber dessus pendant ce temps-là. Et ce n'est pas un mince avantage, dans la forêt équatoriale, où la densité du fourré est sérieuse, et où l'on ne peut avancer qu'à quatre pattes, en passant un bras après l'autre dans le lacis serré des lianes et des branches basses ». (M. L. Lavanden, chargé de mission en Afrique centrale, în *La terre et la vie*, citat în *Le Mois*, 1 Octomvrie 1932, p. 310).

⁴⁾ Max Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte*, III, p. 233; VI, pp. 135, 136; VII, p. 102.

⁵⁾ O adevărită o găsim în faptul că triburi din interiorul insulei Borneo (W. J. Perry, *o. c.*, pp. 4, 5; *Encyclopaedia Britannica* (Ed. 9-a), IV, p. 58) și din Melanesia (W. J. Perry, *o. c.*, p. 7; *Encyclopaedia Britannica*, XVII, p. 388) fac încă vânători de oameni, pentru a le căpăta capetele (Hovelaque et Hervé, *Précis d'Anthropologie*, pp. 463, 478), și că până mai puțin de un veac în urmă anumite popoare și triburi trăiau din vânătoarea de sclavi (articolul *Slavery* în *Encyclopaedia Britannica*).

« Au reste le brigandage n'est autre chose que la guerre sous sa forme originelle et avec son caractère primitif ». (Maury, *o. c.*, p. 703).

Rezultatele obținute de om prin lupta depărtată îi dezvoltă tendința firească de a lovi fără a fi lovit. Această năzuință fu ajutată de perfecționarea industriei pietrei și de ingeniozitatea spiritului omenesc. Unealta universală care a fost în paleoliticul vechi, așa zisul « coup de poing » (Faustkeil), nu se mai găsește în paleoliticul nou (aurignacean, solutrean, magdalenian), pentru că ea se transformă succesiv într'o serie de forme deosebite menite a răspunde unor anumite nevoi ¹⁾. Așa vedem că acest « coup de poing » se transformă în: pumnal de piatră ²⁾, în vârfuri de « sagaie » (o suliță ușoară care se arunca de departe ³⁾, de lance (suliță ce nu se aruncă ci cu care se înjunghie ținând-o fix în mână) și de săgeată ⁴⁾. Existența acestora din urmă implică existența arcului ⁵⁾. Invenția arcului ca propulsor al săgeții a însemnat un mare pas și pentru vânătoare și pentru luptă, căci prin folosirea lui se putea da moartea dela o depărtare mult mai mare și fără sgomot ⁶⁾.

¹⁾ Carl Schuchhardt, *Alteuropa*, p. 9.

²⁾ L. Capitan, *o. c.*, p. 40; J. de Morgan, *o. c.*, p. 62; Lord Avebury, *Prehistoric Times*, pp. 98 sqq.

În studiul de față mă ocup de arta războiului în total, de aceea enumăr numai uneltele și armele diferitelor epoci și arăt la ce și cum serveau în luptă. Descrierea amănunțită a fiecărei arme, stabilirea diferitelor tipuri ale unei aceleiași arme, a fost făcută de arheologi, ale căror constatări le folosesc.

³⁾ L. Capitan, *o. c.*, p. 72; S. Müller, *o. c.*, p. 7.

La noi s'au găsit la Coconești pe Prut (de d-l N. N. Moroșan, se află la Muzeul de Antichități din București), la Babin (comunicația d-lui Moroșan), la Chichereu (lângă Crăciunești, *Dacia*, I, p. 306), la Cucuteni (Hubert Schmidt, *Cucuteni*, p. 47 și tabela 25).

⁴⁾ Nu s'au găsit lănci și săgeți ci numai vârfurile de silex sau cremene ce se fixau în capătul unei prăjini (suliță) sau vergele (săgeți).

La noi s'au găsit la Cucuteni (H. Schmidt, *l. c.*).

⁵⁾ L. Capitan, *o. c.*, p. 80; J. Déchelette, *o. c.*, I, p. 138; J. de Morgan, *o. c.*, p. 62. Bulanda, *Bogen und Pfeil bei den Völkern des Alterthums*, pp. 1, 2.

«... the bow and arrow. This remarkable invention, which came in after the spear and warclub, and gave the first deadly weapon for the hunt » (L. H. Morgan *Ancient Society*, p. 21) «... as a combination of forces it is so abstruse that it not unlikely owed its origin to accident... the bow and arrow are unknown to the Polynesians in general, and to the Australians. From this fact alone it is shown that mankind were well advanced... when the bow and arrow made their first appearance. (*Id.*, p. 21, nota 1).

S'au găsit arce neolitice în palafitele din Elveția (G. de Mortillet, *o. c.*, I, p. 138; Bulanda, *o. c.*, p. 1, nota 6), ele sunt de lemn de tisă (taxus-Eiche), (Bulanda, *o. c.*, p. 2).

⁶⁾ Oscar Peschel, *Völkerkunde*, pp. 187—188.

« Dès avant l'introduction dans nos pays de l'industrie néolithique l'arc et la flèche avaient certainement fait leur apparition; c'était un grand progrès sur le propulseur, car les projectiles atteignaient de grandes distances, jusqu'à quatre et

O altă desvoltare însemnată în acele vremi a fost cea care a transformat măciuca — în topor ¹⁾, unealtă mult mai puternică pentru lupta corp la corp, față de acelea de care dispusesese omul până atunci ²⁾.

Cu băte (măciuci), pietre, topoare de piatră și de os, pumnale de piatră și de os, suliți și lănci, arce și săgeți precum și cu praștii, găsim înarmată, la finele epocii de piatră, populația din cuprinsul României de azi ³⁾. Tot în partea din urmă a

cinq cents mètres (à l'époque romaine), et permettaient de frapper l'ennemi ou le gibier sans lui donner l'éveil. L'homme pouvait des lors lutter contre le lion et l'ours sans exposer sa vie autant que par le passé». (J. de Morgan, *L'humanité préhistorique*, p. 171).

Socotesc distanța de 400 și 500 metri, atribuită de J. de Morgan bății arcului, ca exagerată, căci Sir Ralph Payne Gallwey, care a studiat de aproape chestiunea arbaletelor (mult mai puternice ca arcurile simple) atât după documente cât și experimental, a arătat că bătaia arbaletelor era cuprinsă între 65 și 350 metri (Sir Ralph Payne Gallwey, *The Crossbow*, p. 21). Bătaia arcelor era de sigur mai mică și nu întrecea 220 metri, cum am arătat-o într'un memoriu anterior. (Academia Română, *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III. Tom. IV, p. 373).

¹⁾ L. Capidan, *o. c.*, p. 134; J. de Morgan, *o. c.*, pp. 99 sqq; G. de Mortillet, *o. c.*, I, p. 131. Sophus Müller, *o. c.*, p. 19.

²⁾ Toporul provine din transformarea măciucei în « casse-tête » (o măciucă având capătul cu care se izbește foarte gros). Pentru a îngreuija acel capăt i s'a legat o piatră, care piatră, paralel cu desvoltarea « coup de poing »-ului, s'a ascuțit dând naștere toporului. (G. de Mortillet, *o. c.*, I, pp. 129—133; Pfeiffer, *Die steinzeitliche Technik*, pp. 185—191).

Că toporul — ca în general toate uneltele — a servit ca armă este admis de toți autorii (Lord Avebury *Prehistoric times*, pp. 28, 92; H. Hirt, *Die Indogermanen*, I, pp. 339, 345; V. Pârvan, *Dacia*, p. 122, etc.).

De altfel întrebuițarea toporului de piatră ca armă, s'a constatat, la cucerirea Americii, la Indieni nord-americani, cari se slujeau de *tomahawk* și ca armă, întrebuițându-l atât pentru a lovi de aproape cât și ca proiectil aruncat de departe (Lord Avebury, *o. c.*, pp. 92, 93).

În bătălia dela Hastings (1066) Anglo-saxonii au aruncat cu topoare de piatră în Normanzi, iar Scoțienii s'au folosit, în luptă, de topoare de piatră până la finele secolului XIII (H. Hirt, *o. c.*, I, p. 345).

La noi toporul a servit de armă până în secolul XVII (Academia Română. *Memoriile Secțiunii Istorice*. Seria III. Tom. IV, pp. 4, 5; Tom. XI, p. 7).

³⁾ Dacă la noi nu s'au găsit nicăeri urme de băte din epoca pietrei, cum nu s'au găsit nici în alte țări afară din palafitele elvețiene (G. de Mortillet, *o. c.*, I, pp. 128, 129), aceasta nu este un cuvânt că ele nu au fost folosite. O dovadă de folosirea lor o găsim în poezia populară, în folosirea lor în epoce mult mai târzii (Academia Română, *Memoriile Secțiunii Istorice*. Seria III. Tom. IV. p. 4; Tom. XI, p. 6) și în faptul că s'au găsit capete de piatră a măciucilor (I. Andrișescu, *Contribuție la Dacia înainte de Romani*, p. 36).

În ceea ce privește pietrele nelucrate, de care s'a folosit omul ca proiectile, este greu de afirmat care au fost folosite anume în acest scop. Totuși aflarea lor în depozitele de unelte ale epocii de piatră, arată folosirea lor.

Topoare de piatră s'au găsit la: Babin, Boian, Briceni, Caracuzeni, Căscioarele, Corman, Cucuteni, Chitroși, Cășla Nedjimova, Gumelnița, Luncăuți, Mămăliga, Măgura Jilavei, Moldova, Parta, Rădășeni, Pleșești, Valea Glodului, Știrbăț, Preu-

epocii de piatră apar și la noi primele întărituri¹⁾. Pornite dela nevoia de a-și alcătui un adăpost față de un atac neaș-

tești, Dolheștii-Mari, Probota, Ciumulești, Drăgușeni, Ruginoasa, Bonțești, Grădiștea-Fundeanca, Vădastra, Reatev Atachi, Sânger, Sculieni, Șebutiinți, Sultana, Topolnița, Voronovița și în multe alte locuri (*Analele Banatului*, IV, pp. 173—175; I. Andrieșescu, o. c., pp. 30—32; *Bul. Com. Mon. Ist.*, III, pp. 118—120; *Arhiva* (dela Iași), I, p. 267; *Dacia*, I, pp. 68—70, 325—327, 329; II, pp. 46, 47, 51, 147—149; III, pp. 37—43, 47, 49—52, 54, 62, 95, 96, 120, 151, 172, 211; H. Schmidt, *Cucuteni*, pp. 49, 52, 53; C. Schuchhardt, *Alt europa*, pp. 130, 131, 138).

Topoare de os la Cernavodă și Cucuteni (Max Ebert, *Reallexikon der Vorgesichte*, II, p. 336, H. Schmidt, o. c., C. Schuchhardt, o. c., pp. 131—138).

Pumnale de os s'au găsit la: Căscioarele, Cernavoda, Cucuteni, Gumelnița, Otomani, etc. (I. Andrieșescu, o. c., pp. 41, 42; *Dacia*, II, pp. 95, 192, 401; H. Schmidt l. c.; C. Schuchhardt, l. c.).

Vârfuri de sulițe și de lănci, în afară de acele deja arătate, s'au găsit la Cucuteni, Gumelnița, Sculeni lângă Vădastra (*Arhiva*, I, p. 267; *Bul. Com. Mon. Ist.*, III, pp. 119, 120; *Dacia*, II, p. 44).

Puterea de pătrundere a acestor arme este arătată de osul alveolar al unui craniu de mamut în care s'a găsit înfipt un vârf de lance de silex. Piesa a fost găsită de d-l N. N. Moroșan la Isvor (Ripiceni) și se află în colecțiunea d-sale.

Hermann Hirt (*Die Indogermanen*, I, p. 343) este de părere că: « Die Hauptwaffe der europäischen Völker war sicher nicht der Pfeil und der Bogen, sondern der Speer, der aus einem hölzernen Schaft und einer Spitze aus Stein, Knochen oder Horn bestand ». Și, mai departe, afirmă că sulița este arma de căpetenie a agricultorilor (p. 678), pe când arcul este arma popoarelor ce vânează (p. 677).

Vârfuri de săgeți de piatră s'au găsit la: Sculeni (lângă Vădastra), Sultana (Moașteștea), Gumelnița (Gura Argeșului), Căscioarele, Parța (Banat), Piroboridava (Poiana-Tecuci), Cucuteni (Iași), Cernavoda, Dărabani, Căsla-Nedjimova, Briceni (toate trei în Hotin), Bonțești (R.-Sărat), Grădiștea-Fundeanca, Vădastra, în următoarele localități din județul Baia: Valea-Glodului, Preoțești, Drăgușeni, Ruginoasa, și în multe alte locuri. (I. Andrieșescu, o. c., pp. 36, 37; *Analele Banatului*, l. c.; *Arhiva l. c. Bul. Com. Mon. Ist.*, l. c.; *Dacia*, I, pp. 67, 325—327; II, p. 147; III, pp. 41, 49, 50, 62, 95, 120, 151, 211; H. Schmidt, l. c.; C. Schuchhardt, l. c.; R. Vulpe, *Piroboridava*, p. 6.

Puterea de pătrundere a acestor săgeți era mare; ni s'au păstrat vârfuri incastrate în oase (J. Déchelette, o. c., I, p. 499, fig. 175). În colecțiunea d-lui N. N. Moroșan se află un os de cerb mare — găsit la Ripiceni — pe care se vede locul de pătrundere al unei arme (? săgeată) de piatră.

Praștiile au fost arme folosite de Arieni (H. Hirt, o. c., I, p. 346). Că s'au folosit la noi o dovedește faptul că s'au găsit în stația eneolitică din lacul Boian proiectile mici de silex de 0,02—0,06 diametru (*Dacia*, II, p. 283). Asemenea proiectile s'au găsit și la Briceni în Basarabia (*Dacia*, III, p. 41). Intr'un articol din *L'homme préhistorique*, (1909), d-l E. Florence, (*Les pierres de jet ou de fronde*, p. 42) spune că praștia s'a folosit mai mult în apărarea cetăților, pentru că era greu pentru luptător a duce cu dânsul un mare număr de proiectile. Nu numai textele vechi dar și o sculptură de pe coloana lui Traian (Cichorius *Die Trajanssäule* Tabel XLVII, Nr. 167), arată întrebuintarea praștiașilor în lupta de câmp.

¹⁾ J. de Morgan (o. c., p. 166), spune că fortificațiunea a apărut în neolitic. Max Ebert, (*Reallexikon der Vorgeschichte*, III, p. 233) susține că încă din paleolitic omul s'a folosit de locuri naturale tari, fără a le ameliora însă, și adaugă: « Dagegen kennt das neol. bereits planmäßige und wohl durch dachte Wehranlagen ».

Christopher Hawkes *Hillforts* (in *Antiquity* a quarterly review of archaeology, Martie, 1931, pp. 61—76); Rostowtzeff, *Iranians and Greeks in South Russia*, p. 16; C. Schuchhardt, *Alteuropa*, pp. 63, 64.

teptat ¹⁾, căruia să-i se opună cu cât mai puține pierderi, primele fortificațiuni constau mai cu seamă din folosirea înălțimilor cu maluri repezi și în special a promontoriilor ²⁾ precum și a insulelor ³⁾. În cazul când se foloseau înălțimile acestea, nu se întăreau printr'un parapet și șanț sau chiar printr'un simplu gard, decât din partea ce nu era apărată prin natură de coastele râpoase ale poziției alese ⁴⁾.

Care era organizarea militară a popoarelor ocupând suprafața Daciei la finele epocii de piatră? Nu avem date. Un lucru este sigur însă, că nu exista o organizare militară deosebită, cum nu existase nici înainte. Vânătoarea și lupta făceau parte din îndeletnicirile zilnice ale omenirii ⁵⁾, la rând cu celelalte ocupațiuni. Ca organizație socială omenirea era alcătuită din triburi, ocupând anumite teritorii ⁶⁾ și conduse de un șef ⁷⁾,

¹⁾ (În Egipt) « Comme dans tous les pays agricoles exposés aux attaques soudaines des nomades, les paysans sédentaires n'habitaient pas des huttes dissimulées; ils se groupaient pendant la nuit, derrière les murs solides de villages, où ils laissaient à l'abri leurs familles et leurs richesses quand ils allaient aux champs » (A. Moret et G. Davy, *Des clans aux empires*, p. 143).

« Die Burg, der befestigte Wohnsitz oder wenigstens der Schutzplatz für Zeiten der Not » (C. Schuchhardt, *Alteuropa*, p. 63).

Christopher Hawkes, *l. c.*

²⁾ J. Déchelette. *o. c.*, I, pp. 370, 371 care observă (ca și J. de Morgan, *o. c.*, p. 166) că este greu de stabilit azi cari au fost primele incinte, deoarece peste ele s'au stabilit multe altele. Exemplu Poiana (R. Vulpe, *Piroboridava*).

Asemeni cetăți, se găsesc la noi la: Ariușd, Sultana, Tinosul, Calomfirești, Nețoși, Cislădie, Grădiște-Orăștie, Jocul Român, Măghieruș, Monor, Mureș-Sân-Craiu, Peșteana, Porumbul-Mare, Sovata, Uroi, Otomani (*Dacia*, I, pp. 53, 167, 177, 314; II, p. 400); Piscul Coconilor (*Bul. Com. Mon. Ist.*, XVII, p. 46); Piscul Crăsani (I. Andrieșescu, *Piscul Crăsanilor*, pp. 15, 20); Poiana (Pârvan, *Castrul dela Poiana*, p. 2; R. Vulpe, *Piroboridava*, p. 15); Fedeleșeni, (Schife și vederi la Muzeul Militar din București); Cernavoda, (C. Schuchhardt în *Prähistorische Zeitschrift*, XV, pp. 9 sqq); Cucuteni, (Hubert Schmidt, *Cucuteni*, pp. 9—12, 114, Carl Schuchhardt, *Alteuropa*, p. 129; M. Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte*, II, p. 336, III, p. 236) și altele.

³⁾ În lacul Boian, (*Bul. Com. Mon. Ist.*, XVII, p. 85; *Dacia*, II, p. 249), Ostrovul Banului, Ostrovul Șimian, Ostrovul Corbului, (*Dacia*, I, pp. 280—296), Căscioarele, (*Dacia*, II, p. 139), etc.

⁴⁾ Fedeleșeni, Piroboridava, etc.

⁵⁾ J. de Morgan, *o. c.*, p. 84.

⁶⁾ Locuitorii Daciei se aflau atunci probabil în epoca de tranziție dela alcătuirea gentilică la cea politică. Pentru studiul acestei chestiuni în general, vezi L. H. Morgan *Ancient Society*, pp. 3—18, 62—64, iar pentru aceea specială Indienilor din America de Nord vezi aceeași carte (pp. 66—112).

⁷⁾ « ... Man's tools cannot be used effectively without conscious planning. Hence arise the spirit of enterprise which devises commands and the instrument of language which issues them. There thus develops a social organization of man-

ajutat sau nu de un sfat al celor mai în vârstă. Triburile se uneau rar și numai pentru un timp și pentru o faptă determinată ¹⁾.

Cum luptau strămoșii noștri din acea vreme?

Nu avem documente directe. Dar dacă ținem seama de alcătuirea social-politică arătată mai sus, de faptul că oamenii de atunci aveau bunuri la care țineau (dovedit prin însuși faptul că întăreau locul unde stăteau ²⁾ și dacă considerăm că armamentul de care dispuneau le îngăduia să lupte și de departe și de aproape, că vânătorearea era ocupația lor de predilecție ³⁾, atunci putem zice — prin analogie cu ceea ce se știe despre chipul de a lupta a unor triburi sălbatice aflate în același stadiu de civilizațiune ⁴⁾ și cu ce se știe despre vânătorearea ⁵⁾ din acele vremuri depărtate și despre felul de a

kind into the few leaders and the many led ». (*The Times Literary Supplement*, 16 Iunie 1932, p. 437).

L. H. Morgan, *o. c.*, p. 112.

Sunt și azi triburi care când nu sunt angajate într'un războiu sau într'o expediție vânătorească, n'au șefi. (*Encyclopaedia Britannica*. (Ed. IX). Vol. VIII, p. 620).

¹⁾ Cum era cazul la unii Indieni din America de Nord, (L. H. Morgan, *o. c.*, pp. 122, 128). La Boșmanii din Africa de Sud, grupele se unesc numai temporar pentru vânătoreare sau furt și atunci numesc un șef (Dr. M. Hoernes, *Natur-und Urgeschichte des Menschen*, II, pp. 391, 392).

²⁾ Pe când în paleolitic omul se deplasa la locurile de producție (vânat) și era ambulant, în neolitic omul fiind mai stabil atrage spre locuința sa produsele naturale și fabricate (J. Toutain, *L'économie antique*, pp. 226, 227).

³⁾ J. de Morgan, *o. c.*, p. 84. Era de altfel și o nevoie.

⁴⁾ Indienii din America de Nord, de pildă, (*Encyclopaedia Britannica*, I, p. 691).

⁵⁾ Prin invențiunea sulței și a arcului, vânătorearea în masă devenise posibilă (Max Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte*, VI, p. 138). La început vânătorearea fusese un ce în care norocul juca rolul cel mare. Numai după ce omul cunoscuse folosința terenului și obiceiurile animalelor (vânate) se putură face vânători organizate, despre care ne dau informațiuni desemnele din grotele Spaniei (M. Ebert, *o. c.*, VI, p. 139).

Pentru vânătorearea în grup la noi, avem următoarele documente: la Ripiceni (în punctul numit La Izvor) se găsesc numeroase resturi de animale din epoca paleolitică, epocă care avea, și la noi, o faună bogată (I. Z. Barbu, *Catalogul fosilelor vertebrate din România*; M. Roșka în *Amarul Institutului geologic al României*, XVI, pp. 117, 125, 126; în *Dacia*, I, pp. 297, 309, 310; în *Dacia*, III, pp. 9, 15; Ceslav Ambrojevici în *Dacia*, III, p. 35, în *Buletinul muzeului de istorie naturală din Chișinău*, pp. 72, 76; N. N. Moroșan în *Bulletin de la Section scientifique de l'Académie Roumaine*, XIV, pp. 1—3, în *Memoriile Secțiunii Științifice a Academiei Române*, Seria III, Tom IV și V și în cartea sa — nepusă încă sub tipar: *Paleoliticul și formațiunile pleistocene din Moldova Nord-Estică*). Toate aceste resturi se găsesc într'un loc ce a fost mocirlos și care alcătuiește o strâmtoare între un mal stâncos pe de o parte și un dâmb calcaros de cealaltă. (Informațiuni date mie de d-l N. N. Moroșan, care mi-a arătat că la Ripiceni se mai găsește un loc unde vânatul era gonit până pe o

vâna a unor sălbatici de azi — că felul lor de a lupta era probabil următorul:

Cauzele luptei puteau fi două:

Mișcări de popoare, gonite de pe «habitat»-ul lor sau nevoite a-și căuta alte locuri de hrană ¹⁾.

Un conflict local, cu un trib vecin ²⁾.

Cele dintâi erau aduse la cunoștință din vreme prin flăcări și fumuri ce se vedeau în zare, prin fugari ai triburilor vecine, mai depărtate sau mai apropiate, atacate mai înainte (și poate chiar prin vestitori anume trimiși). Tribul, amenințat de atac, strângând ce putea strânge din vite, grâne, etc., se retrăgea, fie în păduri, fie în munți, la adăpostul întăririlor sale ³⁾, lăsând sau trimetând probabil câteva iscoade spre a cunoaște, din vreme, mișcările dușmanului ⁴⁾. Atacat fiind locul de refugiu, apărătorii (printre cari luau parte și femeile) se grămădeau pe parapete, mai ales către părțile mai accesibile dușmanului și căutau a ține pe acesta departe prin aruncături de săgeți, sulite și pietre. Dacă inamicul reușea a pătrunde pe parapet, atunci se lupta dărz corp la corp.

În cazul unui conflict local, atacatorii căutau, probabil, mai ales, a surprinde pe adversar ⁵⁾, către care înaintau atunci

stâncă de unde cădea în râpă. Îi mulțumesc și pe această cale pentru lămuririle ce mi-a dat).

Locuri de vânatoare asemenea celor dela Ripiceni sunt semnalate la Râpa Morizoarei lui Paza și la Vest de Nepotorovo (ambele în județul Hotin). (C. Ambrojevici, o. c., p. 76).

Locuitorii acelor locuri goniau deci vânatul spre aceste locuri, de unde nu era scăpare. Procedul acesta de vânatoare era universal. (Max Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte*, VI, pp. 138 sqq; Dr. Arthur Berger, *Die Jagd aller Völker im Wandel der Zeit*, p. 43).

¹⁾ J. de Morgan, o. c., pp. 21, 88, 95, 299.

O populație care trăiește din vânatoare are nevoie de suprafețe mult mai mari (circa 4 kilometri pătrați de locuitor) decât una care trăiește din creșterea vitelor și aceasta are nevoie de întinderi de zece sau douăsprezece ori mai mari ca una care trăiește din agricultură. (*Encyclopaedia Britannica*, VIII, p. 616; Oscar Peschel, *Völkerkunde* (Ed. VI), p. 448).

²⁾ Cauzat de încălcări de hotare, furturi sau certe sau pentru a fura femeile și fetele, cum se petrece și azi în Brazilia (Ch. W. Domville Fife, *Unter Wilden am Amazonas*, p. 205).

³⁾ Cari tocmai pentru aceasta erau făcute.

⁴⁾ Și la vânatoare aveau nevoie de iscoade care să descopere și să urmeze vânatul, să se asigure de prezența acestuia fără ca fiara să-și dea seama de prezența iscoadei.

⁵⁾ Cum îi învățaseră nevoile că trebuiau a face și pentru prinderea vânatului.

când acesta se aștepta mai puțin (noaptea sau în zorii zilei ¹⁾, cu aceeași băgare de seamă pe care o nevoiește o vânătoare, adică fără sgomot, împrăștiati ²⁾ dar la depărtare de vedere și folosind toate ascunzișurile terenului ³⁾. Ei se îndreptau de sigur spre partea mai slabă a apărării. Dacă surprinderea reușea, urma un iuruș al tuturor atacatorilor și masacrarea apărătorilor. Dacă nu, urma o retragere — căci nu se dispunea atunci de mijloace pentru un atac mai îndelungat ⁴⁾ — atacatorii mulțumindu-se cu luarea a ce găseau afară din incintă. Este cu putință ca să se fi întrebuițat încă din aceste timpuri retrageri prefăcute ⁵⁾ pentru a scoate pe apărători din întărituri sau să fi avut loc urmăriri. A face asemeni presupuneri ne-ar duce prea departe în regatul ipotezelor. Noțiunea de siguranță, firească, ca și cea de înșelare (de ademenire), folosite și în vânătoare, existau de sigur. Pentru aceea de manevră — în înțelesul de azi al cuvântului și, ca urmare de o anumită grupare a forțelor, de alcătuirii și folosiri a rezervei (de care nu era nevoie la vânătoare), nu avem absolut nici o indicațiune.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

* * *

Norocul, probabil, mai mult ca o lucrare voită dar și faptul că, prin stabilizare, omul nu mai era într'o stare de îngrijorare necurmată și avea deci vreme să se gândească și să facă chiar experiențe ⁶⁾, a pus la dispoziția omenirii noi mate-

¹⁾ Când mersul este mai adăpostit, apropierea se poate face până la distanțe mai mici și dușmanul doarme.

²⁾ * das zerstreute Gefecht, welches mit Jägerart viel Ähnlichkeit hat * (Oscar Peschel, *Völkerkunde*, p. 198).

³⁾ Sunt triburi din Brazilia care-și vopsesc corpul spre a-l face nevăzut, prin procedee analoge acelor de camuflare din ultimul războiu (Ch. W. Domwille Fife, *Unter Wilden am Amazonas*, fig. 12).

⁴⁾ O dovadă că asediile nu țineau atunci mult timp este și faptul, observat de d-l Hawkes (*o. c.*, p. 76) că în toate cetățile așezate pe culmi lipseau puțuri pentru apă, care se lua dela un râu sau izvor din afara incintei. (Situatiunea este aceeași și la noi — observă d-l I. Andrieșescu). Locuitorii nu ar fi ales asemenea locuri dacă ar fi știut că puteau fi lipsiți mai mult timp (mai mult de 2—3 zile) de izvorul lor de apă.

⁵⁾ Ca acelea despre care vorbește mereu Caesar — pentru o epocă mai târzie — în războiul din Galia.

⁶⁾ H. G. Wells, *The work, wealth and happiness of mankind*, p. 38.

riale: arama și apoi bronzul, materiale ce îngăduiau a se face unelte (și arme) mai perfecționate, mai solide și mai potrivite scopului lor.

În epocile în care cuprul și bronzul au caracterizat civilizațiunea omenească — pe lângă armamentul epocelor anterioare de piatră, care a continuat a fi întrebuințat ¹⁾ și chiar fabricat — ²⁾ locuitorii meleagurilor noastre au folosit ca arme: toporul (de cupru ³⁾ și bronz ⁴⁾, securea de bronz ⁵⁾, pumnalul de bronz ⁶⁾ și de cupru ⁷⁾, spada de bronz ⁸⁾ (care nu era decât un pumnal alungit ⁹⁾, ce nu putea fi fabricat decât

¹⁾ J. de Morgan, *o. c.*, pp. 114, 126, 136, 150. Dovada o face faptul că s'au găsit, în aceeași straturi arheologice și la un loc, arme de piatră, de bronz și ulterior și de fier. Cele din urmă arme de piatră care dispărură fură săgețile (J. Déchelette, *o. c.*, II, p. 222), pentru că « on l'employait (piatra) pour armer les projectiles qui, par leur destination même, devaient être perdues. . . . les pointes de flèches et des sagaies » (J. de Morgan, *o. c.*, p. 114), căci cupru și bronzul (și ulterior fierul) erau relativ rari și scumpi. (J. de Morgan, *o. c.*, p. 136; V. Pârvan, *Dacia*, p. 27; aceleași, *Getica*, p. 293).

De altfel totdeauna — și chiar azi — odată cu o invenție nouă (arme sau orice alt soi de uneltă), omenirea continuă să folosească și pe cele vechi, cu care este obișnuită și din care dispune de un stoc mare sau pe care le poate fabrica mai ușor. Omenirea a continuat de altfel a locui în aceleași așezări: așa Tinosul a fost ocupat din neolitic până'n La Tène, Gumelnița (eneolitic-bronz), Boian (eneolitic-bronz), Lechința de Mureș (bronz-La Tène), Mănăstirea (bronz-sec. I a. C.), Poiana-Piroboridava (piatră-fer). De altfel sunt și azi popoare înapoiate cari folosesc arme de piatră și de lemn la fel cu cele ce au folosit răștrăbunii noștri (Moritz Hoernes, *Natur- und Urgeschichte des Menschen*, II, pp. 189—199).

²⁾ J. de Morgan, *o. c.*, p. 114.

³⁾ La Cucuteni (Hubert Schmidt, *o. c.*, pp. 59, 60 și tabl. 30; La Basarabi (*Dacia*, III, p. 51); în colecția Dr. C. I. Istrati (*Bul. Com. Mon. Ist.*, IV, p. 85). V. Pârvan, *Getica*, p. 405.

⁴⁾ La Dolhasca și Rafăila (*Bul. Com. Mon. Ist.*, III, p. 172); La Suseni, Drajna de Sus, Preuțești, Basarabi (*Dacia*, I, pp. 345—358; II, p. 349; III, pp. 50, 51); la Sinaia și Predeal (I. Andrieșescu, *Asupra epocii de bronz în România*, pp. 6, 9, 14); la Borodino (Basarabia) (Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte*, II, p. 121 și tabela 61); V. Pârvan, *Getica*, p. 405. Asupra armamentului din epoca de bronz sunt multe detalii în lucrarea ce publică d-l Dorin Popescu.

⁵⁾ În colecția Dr. C. I. Istrati (*l. c.*); la Drajna de Sus, 199 bucăți (*Dacia*, II, p. 370); la Brăduț (Odorheiu) (Pârvan, *Getica*, p. 308); Pârvan, *Getica*, p. 684.

⁶⁾ La Suseni (Mureș) (*Dacia*, I, pp. 345—358).

⁷⁾ La Cucuteni (H. Schmidt, *o. c.*, p. 60).

⁸⁾ La Suseni, Drajna de Sus, Vădastra (*Dacia*, I, pp. 345—358; II, p. 349; III, p. 223); Poiana-Piroboridava (R. Vulpe, *o. c.*, pp. 6, 10); Predeal (I. Andrieșescu, *o. c.*, pp. 9, 14); Bundorf, Brăduț (Pârvan, *Getica*, p. 308); Pârvan, *Getica*, p. 684.

⁹⁾ Lord Avebury, *o. c.*, p. 30; L. Capitan, *o. c.*, p. 180; J. Déchelette, *o. c.*, II, pp. 191, 199.

din metal ¹⁾, sulița (javelot) și lancea ²⁾, secera (de aramă ³⁾ și bronz ⁴⁾ și praștia ⁵⁾. Vârfurile săgeților erau și de bronz ⁶⁾. S'au folosit, probabil și scuturi ⁷⁾. Sunt dovezi că se fabrica armament de bronz în Dacia ⁸⁾.

Fortificațiunile din epoca bronzului au urmat a fi la fel cu cele din epoca anterioară, dacă nu sunt aceleași, căci se găsesc în jurul așezărilor locuite și în epoca pietrei șlefuite ⁹⁾. Sunt totuși unele ce par a fi fost construite în epoca bronzului ¹⁰⁾,

¹⁾ J. Déchelette, *l. c.*, H. Hirt, *o. c.*, I, pag. 344.

²⁾ Este foarte greu de a deosebi vârful de lance de împuns de acul al suliței ce se arunca (J. Déchelette, *o. c.*, II, p. 217), căci nu se deosebesc decât prin dimensiuni și ele foarte apropiate.

³⁾ La noi s'au găsit asemenea vârfuri la: Dolhasca (*Bul. Com. Mon. Ist.*, III, p. 172); Gruia, Suseni, Drajna de Sus (*Dacia*, I, pp. 35—50, 345—358; II, p. 349); la Răfăila, Fizeșul Gherlei, Spalnacă, Lazarpatak (Pârvan, *Getica*, pp. 314, 395, fig. 203, pl. XIX, fig. 2).

⁴⁾ În colecțiunea Dr. C. I. Istrati (*Bul. Com. Mon. Ist.*, *l. c.*).

⁵⁾ La Dolhasca (*Bul. Com. Mon. Ist.*, III, p. 172); Suseni (*Dacia*, I, pp. 345—348), Brăduț (Pârvan, *Getica*, 308); Pârvan, *Getica*, pp. 357, 408).

⁶⁾ J. Déchelette, *o. c.*, II, p. 191.

⁷⁾ Multe în Muzeul de Antichități București: câteva, găsite la Băleni (Covurlui). la muzeul militar; Poiana-Piroboridava (R. Vulpe, *o. c.*, p. 8); Caraorman (*Bul. Com. Mon. Ist.*, III, p. 176; Surtuchioi (*Mélanges de l'école de roumaine en France*, 1929, seconde partie, p. 378). Pârvan, *o. c.*, p. 685.

⁸⁾ V. Pârvan (*Getica*, pp. 397, 455), bazat pe faptul că s'au găsit, în Dacia, rar vârfuri de săgeți de bronz anterioare Sciților, crede că, în toată epoca bronzului, locuitorii Daciei nu au folosit arcul ca armă curentă de luptă, cu toate că « neoliticii și eneoliticii au fost și la noi, ca și 'n alte părți, arcași ». Dar mai zice (pag. 455): posibil că *glotayii* să fi luptat mai departe cu săgeți cu vârful de silex ». Sunt trei temeieri spre a crede că într'adevăr locuitorii Daciei din epoca bronzului au folosit vârfurile de silex: a) Acel, arătat mai sus, că materialul unei epoci a fost folosit și în cea următoare. b) Acel că bronzul fiind scump nu se întrebuința pentru săgeți, căci odată trase, acestea erau pierdute, ci se întrebuința un material mai ieftin (J. de Morgan, *o. c.*, p. 114). c) Acel că este inadmisibil ca, având o armă perfecționată cum era arcul, să se renunțe la ea și la folosul lovirii de departe, pentru arme ca spada care nu îngăduiau decât lupta apropiată.

⁹⁾ Toate popoarele indo-germane au avut și scuturi, făcute din lemn, piele sau nuiele împletite; nu se mai găsesc urme de asemenea arme defensive pentru că materialele din care erau făcute nu au putut rezista acțiunii vremii (H. Hirt, *Die Indogermanen*, I, p. 345).

⁸⁾ Că se fabrica în Dacia o spune Pârvan (*Dacia*, p. 31; *Getica*, pp. 684, 685) care arată că s'au găsit numeroase tipare de arme de bronz (*Getica*, pp. 408, 409).

Asupra lucrului bronzului la noi vezi lucrările d-lui inginer C. Nicolescu Osin în *Bulletin de la Section Scientifique de l'Académie Roumaine*, I, și în *Annales scientifiques de l'université de Jassy*, T. VIII.

⁹⁾ La Poiana-Piroboridava, de pildă. Vezi p. 16, nota 1.

¹⁰⁾ Mănăstirea (*Bul. Com. Mon. Ist.*, XVII, p. 81), Lechința de Mureș (*Dacia*, II, p. 304) — ambele pe câte o margine de terasă — Grădiștea Borcii, în insulă (*Bul. Com. Mon. Ist.*, XVII, p. 86), cetățile dela Bodoc, Turia și Boroșineul mic, în Secuime (*Anuarul Com. Mon. Ist. Secția pentru Transilvania*, 1926—1928, p. 245). Pârvan, *Getica*, p. 133.

lucru firesc, căci populația crescuse între timp și era nevoie de noi așezări.

Locuitorii Daciei din epoca bronzului erau un popor de țărani ¹⁾, care se îndeletnicea mai cu seamă cu agricultura ²⁾; din punctul de vedere etnic era unitar ³⁾ dar din punctul de vedere politic era împărțit în nenumărate clanuri autonome ⁴⁾.

Peste civilizația de bronz, foarte dezvoltată în Dacia ⁵⁾, și influențată din secolul al X-lea, înainte de Cristos, de civilizația occidentală a fierului ⁶⁾, s'a juxtapus, cu începere din secolul al VII-lea, înainte de Cristos, cucerirea scitică, care folosea fierul ⁷⁾. Folosirea acestui metal a fost dezvoltată apoi de către Celți ⁸⁾. Raritatea fierului și greutatea lucrării lui au făcut ca el să nu înlocuiască decât foarte încet bronzul și ca să fie folosit, mai ales, pentru fabricarea armelor ⁹⁾. Bronzul și armele de bronz au continuat însă a fi folosite ¹⁰⁾ și fabricate ¹¹⁾, probabil chiar mai mult decât fierul ¹²⁾, cum au continuat a fi folosite și fabricate, în această epocă, și armele și uneltele de piatră și de os ¹³⁾.

Armamentul de fier (din vremea până la războaiele lui Traian), găsit la noi, constă din: spade ¹⁴⁾, săbii ¹⁵⁾,

¹⁾ Pârvan, *o. c.*, pp. 131, 173. Din faptul că, la Piscul Crăsani, nu s'au găsit decât prea puține arme, Pârvan deduce (*o. c.*, p. 215) că populațiunea era pașnică, ocupându-se de agricultură, păstorie și pescărie.

²⁾ Pârvan, *Dacia*, p. 62; același, *Getica*, pp. 102, 132, 454.

³⁾ Pârvan, *Getica*, pp. 2, 130.

⁴⁾ Pârvan, *Getica*, pp. 130, 133.

⁵⁾ Pârvan, *Dacia*, p. 60, *Getica*, p. 2.

⁶⁾ Pârvan, *Getica*, p. 290.

⁷⁾ Pârvan, *Dacia*, pp. 33, 35—38.

⁸⁾ Pârvan, *Getica*, pp. 296, 298.

⁹⁾ J. Déchelette, *o. c.*, III, p. 29; J. de Morgan, *o. c.*, p. 136; V. Pârvan, *Getica*, p. 454.

¹⁰⁾ La Piroboridava (Poiana) s'au găsit în straturile corespunzând epocii romane arme de bronz la un loc cu arme de fier (R. Vulpe, *Piroboridava*, p. 10). La Aiud de asemenea (Pârvan, *Getica*, p. 351). V. Pârvan, *o. c.*, pp. 361, 394, 397.

¹¹⁾ Având formele epocii de fier (J. Déchelette, *o. c.*, III p. 211).

¹²⁾ Vârfulurile de săgeți fiind mai ales de bronz (V. Pârvan, *o. c.*, pp. 394, 397, 398).

¹³⁾ Pag. 16, nota 1; pag. 17, nota 6, de mai sus.

¹⁴⁾ Apahida, Aiud, Gâmbaș, Murgești, Benir, Dobolea de Jos, Gruia, Ostrovul Șimian, Gârla mică, altele aflate în muzeele Bruckenthal și Turnu-Severin (V. Pârvan, *Getica*, pp. 351—353, 358, 361, 394—396, 502, 503, 505, 701); Piroboridava (R. Vulpe, *o. c.*, p. 10).

¹⁵⁾ Încă din vremile homerice se vorbește de sabia (curbă) tragică prin deosebire de spada dreaptă. (Tomaschek, *Die Alten Thraker*, p. 119; V. Pârvan, *Getica*, pp. 506—509). Geții (*Dacii*) preferau săbiile lor curbe, spadelor celtice (Pârvan, *Dacia*, p. 124). Aceste săbii nu erau adesea decât o coasă cu mâner. (V. Pârvan,

pumnale ¹⁾, topoare ²⁾, securi duble ³⁾, lănci ⁴⁾, arce cu săgeți ⁵⁾, scuturi ⁶⁾ și praștii ⁷⁾. Acest armament, precum am arătat mai sus, a fost introdus la început sub influențe străine, dar mai apoi, s'a copiat și în Dacia ⁸⁾.

Fortificațiunile au urmat a fi de același soi ca cele din epocile anterioare, adică locuri tari prin natura terenului, amenajate, în vederea apărării, cu șanțuri și cu parapete ⁹⁾. Dar pe lângă aceste fortificațiuni apar, în vârsta fierului, un nou soi de fortificațiuni ¹⁰⁾, în care parapetele sunt alcătuite din blocuri de piatră cioplită, așezate regulat unele peste altele, nelegate prin ciment ci prin bârne prinse în scobituri făcute anume în blocurile de piatră ¹¹⁾. Ele erau precedate de un val de pământ ¹²⁾.

Getica, pp. 500—509, 791; Bendorf, Niemann, Tocilescu, *Das Monument von Adam-Klissi*, pp. 51, 54, 55, 60, 61, 80; Tomasczek, *l. c.*)

S'au găsit la: Gruia, Aiud, Severin, și în Muzeul Bruckenthal (V. Pârvan, *Getica*, pp. 505, 506).

¹⁾ Boureni (*Dacia*, II, pp. 417, 418); Mirăslău (Pârvan, *o. c.*, p. 352).

²⁾ La Muzeul Bruckenthal (Pârvan, *o. c.*, p. 484, nota 1).

³⁾ La Aiud și Gâmbaș (Pârvan, *o. c.*, pp. 361, 396, 516, 703).

⁴⁾ Gruia (*Dacia*, I, pp. 35—50); Piscul Crăsanilor (Andrieșescu, *Piscul Crăsanilor*, p. 88); Ichimeni (Doroboi), Gușterița (Sibiu), Gâmbaș, Murgești, Apahida, Ațel, Sătmar, Bihor, Timișoara, Vârșeț, Cozla, Șeica mică, Gross Prosdorf, Apa, Sâniob, etc. (V. Pârvan, *Getica*, pp. 352, 353, 511—513); cetățile dela Costești (D. M. Teodorescu și Martin Roska, *Cercetări arheologice în munții Humedoarei*, p. 10).

⁵⁾ V. Pârvan, *Getica*, pp. 351, 515. Același autor zice (*Getica*, p. 514): « Popoarele Europei Centrale, și cu ele Geții, n'au avut, fie în Bronz, fie în Fier, nicio simpatie pentru arc a cărui întrebuințare nu le era totuși necunoscută » dar recunoaște (p. 515) că aveau arcași călări. (Vezi mai sus p. 17 nota 6, întâmpinarea mării).

⁶⁾ La Apahida (V. Pârvan, *o. c.*, pp. 516, 517).

⁷⁾ Tocilescu, *Dacia înainte de Romani*, p. 380.

⁸⁾ V. Pârvan, *o. c.*, pp. 297—302, 480, 483. Armamentul scitic constă din: arc (oriental), săgeată scurtă (40—70 cm.), tolbă, pumnal de fer, topor și lance (Dr. Max Ebert, *Südrussland im Alterthum*, pp. 90—93).

⁹⁾ La Piroboridava s'a construit, în La Tène III, un val de lut galben, fără palisadă (R. Vulpe, *o. c.*, p. 15). V. Pârvan, *Dacia*, p. 115, *Getica*, pp. 133, 470.

¹⁰⁾ D-l D. M. Teodorescu, care a studiat de aproape cetățile dela Costești și Grădiștea Muncelului, crede că aceste cetăți au fost clădite, peste altele de pământ și lemn din secolul IV înainte de Christos, în întâia jumătate a secolului I înainte de Christos (Burebista) (*Cetatea dacă dela Costești*, pp. 289, sqq; *Cetatea dacă dela Grădiștea Muncelului*, p. 21).

¹¹⁾ Resturi de asemeni cetăți se găsesc la: Muncelul, Costești, Piatra Roșie, Turda, Odorheiu, Sighișoara (V. Pârvan, *Getica*, pp. 472—482, 697). L. Capitan, *o. c.*, p. 209; R. Vulpe, *o. c.*, pag. 15; Ebert, *o. c.*, III p. 246; D. M. Teodorescu și M. Roska, *o. c.*, pp. 8—24; D. M. Teodorescu, *Cetatea dacă dela Costești (Anuarul Com. Mon. Ist., Secția pentru Transilvania, 1929, p. 275)*.

O chestiune importantă era aceea a apei, deoarece cetățile fiind clădite pe înălțimi nu se găsea apă în interiorul lor. Dar erau de obicei construite ca să se găsească apă la o mică apropiere de unde se putea proteja de pe parapete. (M. Ebert, *Reallektion*, III, p. 252), cum este cazul la Grădiștea Muncelului.

¹²⁾ Aceste valuri se recunosc bine și la Costești și la Grădiștea Muncelului.

Fie că aceste fortificațiuni au fost clădite din știința proprie a autohtonilor, fie, mai probabil, că ele s'au construit sub o influență străină — celtică, grecească sau romană¹⁾ — sau a tuturor acestor influențe, construcția lor tehnică și mai ales așezarea lor tactică și strategică, arată la cei cari au pus să le construiască, și cari nu puteau fi decât căpetenii locale, o pricepere deosebită a rolului tactic și strategic al fortificațiunii.

În adevăr, de pildă grupurile de fortificațiuni dela Costești, Grădiștea Muncelului și Luncani, formează un sistem în care, întăriturile dela Costești și Luncani închid drumurile venind pe Apa Orașului (Costești), valea Luncanilor și a Streiului (Luncani), iar cele de pe Muncel servesc de reduct²⁾. Apoi fiecare grup în parte este alcătuit dintr'o cetate centrală, cu forturi detașate³⁾; traseul fortificațiunii urmărește formele terenului⁴⁾. Fortificațiunea, așezată pe înălțimi cu coaste repezi, este etajată și cuprinde cortine, flancate de bastioane⁵⁾. De pe locurile unde sunt așezate întăriturile, ochiul are vederi întinse, atât în lungul văilor a căror folosire de dușman se stăvilește,⁶⁾ cât și către celelalte grupe de întărituri⁷⁾.

În epoca bronzului și a fierului, populația Daciei se înmulțise⁸⁾. Ea era deci mai densă și, triburile fiind mai apropiate

¹⁾ Pârvan, *Getica*, p. 482.

²⁾ D. M. Teodorescu și Martin Roska, *Cercetări arheologice în Munții Hune- doarei*, pp. 7, 23, 24. Este de observat că acest sistem închide numai unele din acele către reductul natural format de Munții Sebeșului (Suru—Godeanul—Cindrelul), către care se poate înainta pe văile: Streiului, Apei orașului, Râului Mare, Sebeșului, Cibinului, Satului, Lotrului și a Jiului unguresc. Dacă cercetări ulterioare ar dovedi existența de fortificațiuni asemănătoare și în celelalte direcțiuni, ar reeși că acei cari au hotărît construirea acestor întărituri au fost convingși de rostul strategic al masivului muntos amintit față de operațiuni militare ale unui inamic înaintând pe văile Mureșului, Oltului sau Jiului. Neocuparea de către armata română, în August 1916, a acestui masiv a îngăduit manevra corpului alpin german și ne-a costat înfrângerea dela Sibiu.

³⁾ D. M. Teodorescu, *Cetatea dacă dela Costești*, p. 270.

⁴⁾ D. M. Teodorescu, *o. c.*, pp. 271, 272; D. M. Teodorescu, *Cetatea dacă dela Grădiștea Muncelului*, p. 8.

⁵⁾ *Ibidem*.

⁶⁾ De pe cetatea dela Costești se vede toată valea Apei Orașului, o parte din valea Mureșului și munții de pe stânga acestuia. De pe cetatea dela Luncani se vede până 'n Valea Streiului.

⁷⁾ Din cetatea dela Costești se vede Muncelul (12 km. în linie dreaptă) așa că se putea semnaliza prin focuri.

⁸⁾ V. Pârvan, *Getica*, 454.

unele de altele, conflictele armate erau mai dese ¹⁾. Legăturile care alăturau diferitele triburi erau mai tari sau mai slabe, după personalitatea conducătorului triburilor unite într'un neam ²⁾ și după nevoi. Atât triburile în parte cât și neamul, în majoritatea sau în totalitatea sa, aveau șefi ³⁾, cari, dacă ne luăm după unele exemple, ca Dromihete, Buerebista și Decebal, puteau fi pe viață. Aceștia au fost și șefii conducători în războiu, asigurând continuitatea conducerii din timp de pace și de războiu și făcând ca populația să-și cunoască conducătorii și să aibă încredere într'înșii.

La războaie lua parte întreaga populație bărbătească ⁴⁾, femeile, copiii și bătrânii rămânând acasă ⁵⁾ și neluând parte la luptă decât atunci când era atacată localitatea în care stăteau ⁶⁾. Alcătuirea aceasta a armatei dace era continuarea firească a organizării din epocile precedente ⁷⁾, căci populația rămăsese din punctul de vedere etnic aceeași ⁸⁾, organizarea ei social-politică nu se schimbă, Geto-Dacii fiind un popor de țărani ⁹⁾, îndeletnicirile lor continuau a fi: agricultura, vânatul și pescuitul ¹⁰⁾.

Gruparea forțelor era de sigur teritorială, luptătorii strângându-se în jurul căpeteniilor lor ¹¹⁾. Este mai mult ca pro-

¹⁾ C. de la Berge, *Essai sur le règne de Trajan*, p. 33; R. Paribeni, *Optimus princeps*, I, p. 200; Tocilescu, *Dacia înainte de Romani*, p. 369.

²⁾ R. Paribeni, *l. c.*, Legăturilor foarte strânse sub Buerebista au urmat, după moartea lui, slăbirea și îmbucătățirea regatului dac (Iorga, *Geschichte des Rumänischen Volkes*, I, p. 22).

³⁾ Pârvan, *Getica*, p. 133.

⁴⁾ Pârvan, pp. 149, 150.

⁵⁾ *Ibidem*.

⁶⁾ Această participare a întregii populații la apărarea unei localități era firească — și a avut loc până târziu în evul mediu (Jeanne Hachette și femeile din Beauvais 1472) — pentru că soarta ce aștepta pe femei, pe copii și pe moșneni: sclăvia sau măcelul, era atâta de groaznică încât trebuia făcută orice efort pentru a împiedica pe dușman să pună mâna pe parapete.

⁷⁾ Vezi mai sus, pp. 12, 13, 18.

⁸⁾ Cuceritorii, ca Scitii de pildă, nealcătuiind decât o clasă de stăpânitori, care a fost alungată sau s'a desnaționalizat cu vremea (Pârvan, *o. c.*, p. 296) cum a fost cazul și în Rusia Sudică (Rostowtsew, *Iranians and Greeks in South Russia*, p. 211).

⁹⁾ Pârvan, *Getica*, p. 173. Fiind un popor de țărani era firesc, cum a fost totdeauna cazul în istorie (Elvețienii, Boerii, noi în evul mediu) ca armata lor să constea din ridicarea în masă a populației bărbătești.

¹⁰⁾ Pârvan, *o. c.*

¹¹⁾ Ca regulă generală toate popoarele stabilizate își grupau forțele armate după diviziunile naturale ale solului, pe văi (Meynert, *Geschichte des Kriegswesens und der Heerverfassung in Europa*, I, p. 7).

babel că unitatea alcătuită din oamenii unui trib nu se rupea niciodată, formând o ceată destul de mică. Armata întreagă nu era decât o alăturare de asemeni cete ¹⁾).

Oștirile geto-dace nu erau îngreuiate de numeroase convoiuri, cum a fost cazul cu hordele barbare, nevoite a târî în urma lor populația femeiască, copiii, bătrânii și bunurile lor ²⁾. De altfel în Dacia, ca și în restul lumii vechi, micul randament al trăsurilor de atunci — din cauza chipului rudimentar de înhămare ³⁾ și a faptului că nu se născocise încă potcoavele ⁴⁾ — făcea că, pentru a se putea hrăni, soldatul luptător să fie încărcat cu hrana pe multe zile ⁵⁾, să se folosească, oricând era cu puțință, transporturile pe apă ⁶⁾, să se întrețină din resursele teritoriului pe care se lupta ⁷⁾ și să se întrebuințeze omul — sclavul, prinsul din războiu — ca purtător sau târîtor de povere ⁸⁾.

De unde în trecutul mai depărtat luptătorii din cuprinsul Daciei erau pedestri ⁹⁾, sub influența Sciților, popor de călăreți ¹⁰⁾, și mai ales în câmpia moldo-muntenească, o parte

BCU Cluj / Central University Library Cluj

¹⁾ «... prin urmare oastea getică fiind mai mult o periodică ridicare în masă a populației țărănești turburate de vecinii nomazi și prădalnici, va fi avut același caracter, ca și oastea principatelor române de mai târziu; cete țărănești, înarmate adesea cu simple unelte agricole... Dar chiar în războaiele cu Traian, Dacia apar pe Columnă tot ca niște țărani, înarmați *ad-hoc*, iar nu cu oaste națională». (Pârvan, *Getica*, p. 150).

²⁾ Pârvan, *Getica*, pp. 148, 149. Mișcarea popoarelor însemna mari pierderi de animale. Boerii cari au emigrat din Transvaal, în 1874, au luat cu dânsii 10.000 vite cornute și 5000 cai; la sosirea lor în Demaraland (Țara Hererilor), rămăseseră 2000 vite cornute și 50 cai (H. Delbrück, *Geschichte der Kriegskunst*, II, p. 324).

³⁾ D. Lefebvre des Noëttes (*L'attelage — Le cheval de selle à travers les âges. Contribution à l'histoire de l'esclavage*) a dovedit că înhămarea antică era defectuoasă, nicio trăsură neputând duce mai mult ca 500 kgr. (pp. 11—15, 71). Randamentul chipului de înhămare modern este de 40 la 80 ori mai mare ca acel al celui mai puternic atelaj antic (p. 131).

⁴⁾ Cari apar în secolul IX după Christos (Lefebvre des Noëttes, *o. c.*, pp. 141, 142).

⁵⁾ Soldatul roman ducea pâine sau făină pe o jumătate de lună (Cicero, *Tusculanae*, II, 16, 37) și chiar pe 23 zile (Cesar, *De bello civile*, I, 78).

⁶⁾ Pârvan, *Getica*, pp. 606—619, 796. Romanii în războaiele cu Dacia.

⁷⁾ Cum se practică și azi.

⁸⁾ Lefebvre des Noëttes, *o. c.*, Introducere, pp. 174, 178.

«The extending Roman system made a greater use of the slave gang than any previous system and staggered so soon as its wars were no longer a source of captive toilers» (H. G. Wells, *The work, wealth and happiness of mankind*, p. 49).

⁹⁾ Calul înhămat sau înșeuat nu apare, în Europa, decât în epoca Hallstatt. (Lefebvre des Noëttes, *o. c.*, pp. 11, 12, 213; Pârvan, *Getica*, p. 401).

¹⁰⁾ În Asia mică folosința calului, înhămat sau înșeuat, s'a cunoscut cu 30 secole înainte de epoca Hallstatt (Lefebvre des Noëttes, *o. c.*, pp. 12, 193). Sciții erau arcași călări (Max Ebert, *Sudrussland im Alterthum*, p. 89).

din luptători lupta ca arcași călări ¹⁾). Nu trebuiesc socotiți însă acești luptători călări ca alcătuiind o cavalerie în înțelesul modern al cuvântului. Lipsa, semnalată mai sus, a potcoavei, făcea ca foarte adeseori calul să fie indisponibil, lipsa de harnașament ²⁾ împiedica pe călăreț să folosească calul, în formațiuni masive, pentru lupta prin izbire ³⁾. Călăre, luptătorul de atunci, era mai ales un hărțuitor, care, după ce-și arunca sulița în dușman sau își descărca arcul, se repezea înapoi, pentru a scăpa de lovitura dușmanului și pentru a reveni din nou, sau dintr'o altă direcție, atunci când dușmanul se aștepta mai puțin ⁴⁾).

În ceea ce privește principiile de luptă, era firesc ca locuitorii Daciei, la cari nu se diferențiasse încă ostașul de locuitor — ca la Egipteni, Greci și Romani —, la cari arta războiului nu fusese în trecut un ce deosebit de arta vânătoarei ⁵⁾, să întrebuințeze la războiu în mare, aceleași norme pe care le întrebuințau la vânătoare și care aveau ca temelie: cursa (le piège) și înșelătoria ⁶⁾ (la ruse de guerre). Ca și pentru vânătoare, ei foloseau cercetași ⁷⁾, cu ajutorul cărora descopereau, privegheau și hărțuiau pe dușman.

¹⁾ Thucydide, *Guerre du Péloponèse* (Ed. Sommer), II, p. 322; Tomaschek, *Die alten Thraker*, p. 119; Pârvan, *Getica*, pp. 139, 149, 150, 401.

²⁾ Scara apare documentar în Europa în sec. IX după Christos (Lefebvre des Noëttes, *o. c.*, p. 145). Ea apăruse în China, Turkestan și Persia în sec. VII (*Ibid.*, pp. 234, 235). Călăreții daci, figurați pe Coloana lui Traian, călăresc fără șea sau pături și au numai un lanț drept frâu (Froehner, *La colonne trajane*, p. 94, nota 2).

³⁾ Lefebvre des Noëttes, *o. c.*, pp. 141, 142.

« Les textes que nous venons de citer suffisent à démontrer, nous semble-t-il, qu'à l'époque romaine, la cavalerie ne connaissait que le combat en tirailleurs à l'exclusion de la charge en ligne et du choc.

« Si donc les historiens modernes ont souvent employé les expressions rompre, charger, enfoncer, en parlant de la cavalerie des anciens, c'est qu'ils ont arbitrairement traduit dans un sens moderne les termes énergiques: ruit, impetum fecit, vehementer invehit, etc. . . . en dépit du contexte qui exclut toute idée de charge à fond et de choc » (Lefebvre des Noëttes, *o. c.*, p. 226). H. Delbrück, *o. c.*, I, p. 169.

⁴⁾ *Dacia*, II, p. 27; Rostowtzeff, *Iranians and Greeks in South Russia*, p. 121.

Getii, ca și Scitii și Sarmații, se prefac că fug și aruncă de-a călare săgeți înveninate (Thucydide, II, 96; Ovid, *Ex Ponte*, I, 2; III, 1; Epistolae, I, 2; *Tristia*, III, 10, apud A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană* (Ed. II), I, p. 107).

⁵⁾ Vezi mai sus pp. 13, 14, 15.

⁶⁾ În luptele din valea Dunării se întrebuințează următoarea înșelătorie: se face în spatele dușmanului o demonstrație cu o mulțime de copii, femei și cei ce nu pot purta armele, care-și țin lăncile vertical și au în mijlocul lor turme de vite. În același timp se răspândește zvonul că s'au primit ajutoare de peste Dunăre. (*Dacia*, II, p. 24).

⁷⁾ Tocilescu, *o. c.*, p. 375.

De asemenea, ca și la vânătoare, dușmanul era adus ca să meargă spre cursă, cu deosebire că, în loc de a fi gonit în direcția locului ales pentru luptă, el era atras în acea direcție¹⁾.

Ca și la vânătoare terenul juca un mare rol și, în fine, tot ca la vânătoare, distrugerea inamicului să făcea în locuri strâmte (defileuri, mlaștine, etc.), în care dușmanul se găsea înconjurat și în neputință de a folosi armamentul său, adesea superior²⁾.

Nu este improbabil că, pe cât era cu putință, Geto-Dacii preferau lupta de departe³⁾, pentru care pregătirea lor vânătoarească, știința folosirii adăpostului de vederi și lovituri ce le dădea terenul, îi pregătea în deosebi. Unii autori cred că ei întrebuițau anumite formațiuni și mai ales cea tracică — în unghiu⁴⁾. Faptul că armata dacă nu era o armată alcătuită din ostași instruiți numai în vederea războiului⁵⁾, ci o ridicare în masă a populației, formată din triburi autonome, faptul că în vieța de toate zilele, la vânătoare, în luptele dintre

BCU Cluj / Central University Library Cluj

¹⁾ Când Darius a atacat pe Sciții în 513 (în. C.), aceștia s'au retras în interiorul țării, pustiind totul în cale (Herodot, IV, 87—145).

Când Alexandru cel mare atacă în 335 (în. C.), el găsește pe Triballi împrăstiați pretutindeni « după obiceiul barbarilor de aici, de a obosi pe dușman prin retragerea tot mai departe în interiorul țărilor lor » (V. Pârvan, *Getica*, p. 44, după Arrianus, *Anabasis Alexandrou*, I 1—4).

* Pentru a-l atrage pe Lysimachos (292 în. C.), cât mai departe în interiorul țării, Dromichaites se servește de iscusința unui pseudo-dezertor din armata sa... Acesta câștigă încrederea lui Lysimach și reușește a rățăci pe Macedoneni în locuri grele de umblat, unde curând foamea și setea completează opera stratagei getice, astfel încât Dromichaites, căzând asupra lor, îi prinde pe toți » (Pârvan, *o. c.*, pp. 60, 61, după Diodor, XXI, 12, 1—8).

²⁾ Pârvan, *l. c.*

³⁾ Este dovedit că Sciții (și prin influența lor Geții) erau prin eselență arcași călări și preferau această armă (documentarea mai sus pag. 23, nota 6) armelor pentru lupta corp la corp — pe care totuși le folosiau. La Greci armele preferate erau cele pentru lupta corp la corp (E. Bulanda, *Bogen und Pfeil bei den Völkern des Altertums*, p. 128). Xenophon, (*Cyropaedia*, VI, 3 sqq) consideră că nobilii trebuiesc să folosească numai armele albe, lăsând arcul și praștia pentru sclavi. Numai în timpul imperiului bizantin Romeii au preferat arcul. Știm de asemenea că în organizarea armatei romane, arcașii erau auxiliari.

⁴⁾ V. Pârvan (*Dacia*, p. 62 și *Getica*, p. 150), luându-se după cele spuse de Arrian în *Tactica* sa (XVI. 6), că Tracii învățaseră această formație dela Sciți, crede că trebuie să o fi adoptat și Geții, ei fiind vecini mai apropiați ai Sciților.

⁵⁾ Ostașii romani erau îndelung exercitați, atât în mânăuirea armelor cât și în luarea diferitelor formații (Vegetius, *Epitoma rei militaris*, II, 23, 24; M. Jähns, *Geschichte der Kriegswissenschaften*, I, p. 131; Calanne, *Organisation militaire des Romains*, pp. 62—64; *Encyclopaedia Britannica*, II, p. 563.

triburi ¹⁾ și în acelea contra popoarelor dela răsărit și miază-noapte ²⁾, nu aveau nevoie de asemeni formații, faptul că terenul de păduri și în multe locuri muntos îngreua întrebuințarea unor formațiuni masive ³⁾, mă fac să cred, că dacă Geto-Dacii au întrebuințat vreodată asemeni formații, le-au întrebuințat în chip cu totul excepțional.

Nu avem nicio indicațiune ca să fi existat, la Daci, noțiunea rezervei și a întrebuințării acesteia ⁴⁾. Totuși se poate admite că un popor știind să aplice fortificațiunea la teren (chiar dacă a fost după îndemnul unor tehnicieni străini), așa cum o arată urmele de fortificațiuni dela Costești, Luncani și Grădiștea-Muncelului, trebuie să fi avut această noțiune, precum și aceea a posibilităților de manevră ce procura.

Războiul nu se făptuia însă numai prin manevre. Aveau loc și lupte corp la corp, în care fiecare lupta pe viață și pe moarte, căci știa că dacă era învins îl aștepta masacrul, schilodirea sau prinderea și transformarea lui în vită de muncă și că aceeași soartă aștepta pe ai săi. Nici nu ne putem închipui azi dârzenia luptelor de atunci ⁵⁾.

¹⁾ Cari erau foarte dese. Vezi pag. 21, nota 1, mai sus.

²⁾ Pârvan (*Getica*, p. 150) arată că ei au luptat mai ales contra barbarilor vecini, contra cărora mergeau în masă, armați cu ce aveau.

În această privință este interesant de alăturat ceea ce spune H. Delbrück (*o. c.*, I, p. 47) despre armata Perșilor, a cărei alcătuire pare să fi fost asemănătoare cu cea a Dacilor și a vecinilor lor răsăriteni (*Ibidem*, pp. 47, 48): «Einen solch taktischen Körper (Falanga) bilden die Perser nicht; Schützen sind dazu wenig geeignet; sie streben naturgemäss auseinander, nicht zu einer Einheit. Nur eine besonders hoch getriebene Kunst kann dennoch eine innere Einheit aus ihnen bilden. Zunächst aber kommt alles auf die Geschicklichkeit, den Eifer, den Mut des Einzelnen an.

«In grossen Massen sind Schützen gegen Hopliten nicht zu verwenden; werden sie sehr tief gestellt, so haben die hinteren Glieder keinen wirksamen Schuss mehr. Breiten sie sich aus, so können die Pfeile sehr bald den Feind nicht mehr erreichen».

³⁾ Xenophon (*Anabasis*, IV, 8—10) observase deja imposibilitatea folosirii falangei în teren muntos. Tot așa Romanii în războaiele samnite (M. Jähns, *o. c.*, I, pag. 50). S'ar putea obiecta că legiunile romane au operat totuși cu succes în munți. Nu trebuie uitat însă că legiunea nu mai forma atunci un ce masiv și că se dispunea pe mai multe linii de unități având distanțe și intervale îndestulătoare. Nu trebuie uitat că pentru a adopta asemeni formațiuni elastice era nevoie de o mare disciplină și de o instrucție desăvârșită, condițiuni care n'au fost îndeplinite în lumea veche decât de Romani, iar în evul mediu de Tătari.

⁴⁾ La Greci această noțiune apare întâi în scrierile lui Xenophon, dar nu a fost pusă în aplicație decât de Alexandru cel mare (M. Jähns, *o. c.*, I, p. 30).

⁵⁾ Și în timpurile recente, la negri, «leur courage vient particulièrement de la crainte de l'esclavage» (A Hovelacque, *Les nègres de l'Afrique suséquatoriale*, p. 369).

Dacă aşezarea geografică a Daciei o punea în drumul popoarelor năvălitoare, dacă locuitorii ei erau nevoiți să se apere față de atacurile acestora și deseori față de cele ale vecinilor ¹⁾, dacă acești locuitori erau agricultori și păstori, cari aveau nevoie de pace, nu se poate spune că ei nu au atacat, la rândul lor. Aceste atacuri nu au avut însă — excepție făcând războaiele lui Buerebista — ²⁾ caracterul unor războaie de cuceriri teritoriale, ci mai ales acela al unor expediții de pradă ³⁾. Acestea, prin însuși scopul lor, cereau: folosirea unei clipe prielnice — deci surprinderea, o repede mișcare înainte și o tot atât de repede retragere.

* * *

Ajunși în starea de dezvoltare arătată până aci, Dacii, fie siliți de apăsarea altor popoare ⁴⁾, fie prin nevoia de expansiune firească oricărui corp politic în plină putere ⁵⁾, fie din cauza incursiilor foarte dese pe care le făceau în provinciile vecine, romane ⁶⁾, fie pentrucă Roma, în plină întindere politică, era atrasă de bogățiile Daciei ⁷⁾ și era nevoită a-și întinde stăpânirea și dincolo de Dunăre ⁸⁾, și, mai probabil, din toate aceste pricini, au ajuns în conflict cu puterea romană. În războaiele rezultate din conflictele de scopuri și de interese dintre Daci și Romani, cei dintâi izbutiseră nu numai să rămână neatârnați dar chiar să cauzeze Romei, în timpul domniei lui Domițian, înfrângeri ⁹⁾.

¹⁾ Rostowtseff (*Iranians and Greeks in South Russia*, p. 84) crede că expediția lui Darius, dincoace de Dunăre, a avut de scop să sperie pe Sciți pentru ca aceștia să nu-l atace în flanc și spate când el înainta spre a cuceri Grecia.

Tot așa Iorga (*Geschichte d. Rum. Volkes*, I, p. 18) zice că Alexandru cel mare a atacat pe Geți pentru a asigura liniștea pe Dunăre înainte de a înainta în Asia.

²⁾ Iorga o. c., I, p. 22; V. Pârvan, *Dacia*, p. 158.

³⁾ Strabo apud Pârvan, *Getica*, p. 149; Rostowtseff, o. c., p. 86.

⁴⁾ Pârvan, *Getica*, pp. 102, 220.

⁵⁾ Care a făcut ca Buerebista la Răsărit și Ariovist în Apus să-și întindă dominațiunile pe teritorii din ce în ce mai apropiate de teritoriile stăpânite de Romani (Iorga, o. c., I, p. 22; Pârvan, *Dacia*, p. 158, *Getica*, pp. 78—81, 117; Rostowtseff, o. c., pp. 117, 151.

⁶⁾ Iorga o. c., I, pp. 24 sqq; Pârvan, o. c., pp. 73, 75, 94—96, 105, 107.

⁷⁾ Cu care comercianții romani făceau bune afaceri încă dela finele secolului, III (în. C.). Pârvan, o. c., p. 644.

⁸⁾ Pârvan, o. c., pp. 100—128, 654, 658.

⁹⁾ Pârvan, *Getica*, pp. 113, 115; Paribeni, *Optimus princeps*, I, passim.

Era natural ca, luând puterea supremă, o căpetenie de talia lui Traian, nepreocupat atunci de vreo altă problemă politico-militară, nu putea să lase nerezolvat procesul daco-roman sau să-l lase rezolvat în favoarea Dacilor. Lăsând lucrurile în statul-quo ar fi perpetuat neliniștea din provinciile limitrofe și ar fi încurajat și pe alți vecini ai imperiului să ieie o atitudine asemănătoare acelei a lui Decebal. Și deoarece — față cu ideile atunci curente și date fiind caracterele, atât al lui Decebal ¹⁾ cât și al lui Traian ²⁾ — conflictul, ce dănuia de mulți ani ³⁾, nu putea fi rezolvat decât pe calea armelor, s'au iscat războaie care s'au isprăvit prin sfârșimarea Statului Dac și transformarea lui în provincie romană.

Istoricul acestor războaie a fost scris de mulți și nu urmăresc refacerea lui. Dar acest războiu a fost scris mai cu seamă pentru a înfățișa chipul cum l-au purtat Romanii. Ceea ce ne interesează însă aici este cunoașterea mijloacelor și a chipului de luptă a locuitorilor Daciei, în faza dezvoltării lor militare maxime și în lupta supremă din care alcătuirea lor politică a ieșit zdrobită.

În trăsături generale războaiele dintre Decebal și Traian s'au desfășurat astfel:

Romanii, după ce-și organizaseră o bază de operații în regiunea Viminacium-Ratiaria ⁴⁾, atacă în anul 101. Ei trec Dunărea în Banat, fără a întâmpina rezistență din partea Dacilor, cari se retrag spre interiorul țării ⁵⁾, spionând (sau supraveghind) înaintarea Romanilor ⁶⁾. Mersul acestora ⁷⁾ este

¹⁾ Decebal... era ager a înțelege ale războiului și ager a le executa; inteligent în alegerea momentului de a năvăli asupra inamicului, oportun în retragere, meșter la curse, viteaz în lupte, știind a profita cu dibăcie de o victorie și a scăpa bine dintr'o înfrângere ». (Dione Cassiu, *Istoria romană*, (trad. A. Demetrescu), p. 87).

²⁾ « Traian se distingea prin dreptatea, bărbăția și simplitatea moravurilor sale. El era viguros de corp și înalt la suflet, încât nu avea nici temeritatea juneșii, nici lăncezeala bătrâneții. Nu invidia nici nu micșora pe nimeni, ci din contra onora pe toți cei buni și-i înălța în demnitate; de aceea nici se temea nici ura pe vreunul din ei. Nu da crezământ calomniilor și nu se lăsa în voia mâniei ». (Dio Cassiu, *o. c.*, p. 100).

³⁾ V. Pârvan, *o. c.*, p. 117.

⁴⁾ *Ibidem*; Paribeni, *o. c.*, I.

⁵⁾ W. Froehner, *La colonne trajane*, p. 18; R. Paribeni, *o. c.*, I, p. 246.

⁶⁾ Atât prin spioni ce se văd aduși în fața lui Traian cât și prin numeroasele ambasade trimise de Decebal lui Traian. Paribeni, *o. c.*, I, p. 259; Froehner, *o. c.*, pp. 36, 94, 111, 142.

⁷⁾ Dione Cassiu (*o. c.*, p. 101) arată că Traian a înaintat pe două coloane, ceea ce este admis și de Paribeni, (*o. c.*, I, pp. 239—242).

greu din cauză că sunt siliți a construi comunicații ¹⁾. Dacii, cari se întăriseră ²⁾, hărțuesc mereu pe Romani ³⁾ ceea ce nu împiedică pe aceștia să înainteze și să atace oastea lui Decebal, în poziția dela Tapae. Dacii sunt învinși ⁴⁾ și se retrag în păduri și în munți ⁵⁾. Romanii își iau cartierele de iarnă pe care Dacii le atacă în tot cursul iernii 101-102 ⁶⁾. Războiul continuă în anul 102, Romanii fiind nevoiți să atace mereu întăriturile și să înlătore piedicele pe care Dacii le ridicaseră peste tot ⁷⁾. Aceștia din urmă, învinși, se supun ⁸⁾; dar nu respectă condițiile tratatului de pace ⁹⁾. Ei atacă pe Romani în anul 105 ¹⁰⁾. Traian, după ce organizează o nouă bază de operație, în regiunea Oescus ¹¹⁾, și ia serioase măsuri de apărare în Moesia inferioară ¹²⁾ (de unde se pornesc de către Romani atacuri contra aliaților Dacilor ¹³⁾, trece Dunărea pe podul făcut la Turnu-Severin ¹⁴⁾. Inaintând în interiorul Daciei el înfrânge pe Decebal ¹⁵⁾ și-i reduce țara în provincie romană.

Ce știm despre acțiunea detaliată a Dacilor în aceste războaie?

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Decebal, care, ca și Buerebista, întrunise sub stăpânirea sa, toate sau cea mai mare parte a triburilor dace ¹⁶⁾, s'a pregătit

¹⁾ Dierauer, *Beiträge zu einer kritischen Geschichte Trajans*, p. 86.

²⁾ Froehner, *o. c.*, pp. 89, 108, 112, 116, 117, 139.

³⁾ Froehner, *o. c.*, p. 19.

⁴⁾ Dione Cassiu, *o. c.*, pp. 100, 101. Dierauer, (*o. c.*, pp. 86, 87), susține că lupta dela Tapae a avut loc în anul 102 și că Romanii au avut mari pierderi în această luptă (p. 88).

⁵⁾ Froehner, *o. c.*, pp. 19, 111.

⁶⁾ Froehner, *o. c.*, pp. 23, 96. V. Pârvan, (*Getica*, p. 118), arată că Dacii au dat aceste atacuri cu ajutorul Sarmaților și că le-au îndreptat spre Moesia inferioară.

⁷⁾ Froehner, *o. c.*, pp. 20, 116.

⁸⁾ Traian a serbat întâiul triumf dacic în anul 102 (Dierauer, *o. c.*, p. 92).

⁹⁾ Dione Cassiu, *o. c.*, p. 102.

¹⁰⁾ *Id.*, p. 100.

¹¹⁾ Pârvan, *o. c.*, p. 118.

¹²⁾ *Ibidem*.

¹³⁾ Pârvan, *o. c.*, pp. 119, 120.

¹⁴⁾ Dione Cassiu, *o. c.*, pp. 103, 104. Dierauer, (*o. c.*, p. 95) zice că podul a fost început în anul 104.

¹⁵⁾ Froehner, *o. c.*, p. 24. După Dione Cassiu, (*o. c.*, p. 101), Traian ar fi atacat pe două coloane. După el, Dierauer, (*o. c.*, p. 100).

¹⁶⁾ R. Paribeni, *o. c.*, I, p. 207; Pârvan *Getica*, p. 110.

bine pentru războiu ¹⁾, aliindu-se cu popoare vecine ²⁾, completându-și fortificațiile ³⁾ și aprovizionându-se cu armament ⁴⁾.

Armamentul Dacilor a fost cel arătat mai sus și a constat din: scuturi de formă oblongă, măciuci, spade, săbii curbe, pumnale, lănci, sulite, arce cu săgeți și tolbe, pietre (cu care aruncau asupra dușmanului), topoare, coase, secere și praștii ⁵⁾.

Cu acest armament luptau și de aproape și de departe; el se deosebía de al Romanilor mai ales în ceea ce privește armamentul defensiv: coifuri și cuirase sau zale, care lipseau Dacilor, dar cu care erau înarmați aliații lor: Sarmatii și Partii ⁶⁾.

Toate izvoarele arată că Dacii au folosit mult fortificațiile. Acestea erau așezate pe înălțimi ⁷⁾ și erau făcute unele din parapete de pământ ținute prin căsoaie din bârne ⁸⁾, altele din pâlânci de lemn ⁹⁾, din zidărie uscată ¹⁰⁾ sau chiar din zidărie cu mortar ¹¹⁾. Ca traseu fortificațiunile erau poligonale ¹²⁾, uneori în zig-zag ¹³⁾, iar parapetele aveau turnuri și bastioane de flancare ¹⁴⁾. Adeseaori erau mai multe rânduri de parapete ¹⁵⁾. Înaintea parapetului era un șanț, uneori plin de apă ¹⁶⁾.

Documentele arată pe Daci apărând parapetele cu: arce, lănci, pietre ¹⁷⁾, dar îi arată și atacând întăriturile Romanilor ¹⁸⁾

¹⁾ Paribeni, *o. c.*, I, p. 209; Pârvan, *o. c.*, p. 116.

²⁾ Dierauer, *o. c.*, p. 83; Froehner, *o. c.*, p. 19; Pârvan, *o. c.*, pp. 117 sqq.

³⁾ Paribeni, *o. c.*, I, p. 207; Pârvan, *o. c.*, p. 110.

⁴⁾ Arătat de coloana traiană; sunt și unelte de asediu romane. Pârvan, *o. c.*, p. 116.

⁵⁾ Froehner, *o. c.*, p. 63—147; Benndorf, Niemann, Tocilescu, *o. c.*, pp. 51—80; Tomaschek, *Die alten Thraker*, pp. 96, 119.

⁶⁾ Max Ebert, *Südrussland im Alterthum*, pp. 344, 346; Froehner, *o. c.*, pp. 21, 96, 102.

⁷⁾ Dione Cassiu, *o. c.*, p. 101; Froehner, *o. c.*, pp. 20, 24, 89, 116, 139.

⁸⁾ Froehner, *o. c.*, p. 140; Pârvan, *o. c.*, p. 134.

⁹⁾ Froehner, *o. c.*, pp. 92, 108, 116, 139.

¹⁰⁾ Froehner, *o. c.*, pp. 92, 108, 140; Pârvan, *l. c.*

¹¹⁾ Pârvan, *o. c.*, p. 469.

¹²⁾ Froehner, *o. c.*, pp. 20, 24, 140.

¹³⁾ Froehner, *o. c.*, p. 143.

¹⁴⁾ Froehner, *o. c.*, pp. 89, 108, 112, 139, 140.

¹⁵⁾ *Id.*, p. 108.

¹⁶⁾ *Id.* p. 92.

¹⁷⁾ *Id.*, pp. 117, 139, 140, 142.

¹⁸⁾ *Id.*, pp. 96, 130.

și folosindu-se pentru aceste atacuri de berbeci ¹⁾, catapulte²⁾ și alte mașini de războiu ³⁾, a căror folosință au învățat-o de sigur dela instructorii romani pe cari i-a avut Decebal ⁴⁾.

Ca organizare, Dacii nu au avut ca Romanii o armată alcătuită permanent, ci se înfățișează pe coloana traiană ca un popor de țărani ridicat în masă pentru a-și apăra glia ⁵⁾. Ei nu se văd nicăeri, nici pe columna lui Traian, nici pe monumentul dela Adamklissi, dispuși în formațiuni regulate.

Trecând acum la strategie, constatăm că planul lui Decebal, hotărît să-și apere neatârnat, a fost să atragă pe Romani în interiorul țării și uzându-i prin sălbăticia naturii și lipsa de comunicațiuni să-i aducă la loc strâmt, unde să-i zdrobească ⁶⁾. Acest plan nu i-a reușit (cel puțin în partea sa finală), din cauza chibzuelei cu care Traian a înaintat foarte sistematic, asigurându-și mereu spatele prin construcții de drumuri și de cetăți și zdrobind, prin superioritatea organizării

¹⁾ *Id.*, pp. 63, 96.

²⁾ *Id.*, p. 116.

³⁾ *Id.*, p. 20; Dio Cassiu, *o. c.*, p. 101. University Library Cluj

⁴⁾ Dacă este cert că meștrii romani au învățat pe Daci ceva despre fortificație (cum o crede Tocilescu (*Dacia înainte de Romani*, p. 387) și cum este firesc dacă Decebal i-a avut), nu se poate spune că ei au învățat pe Daci arta fortificației sau că fortificațiile de care s'au folosit Dacii în războaiele contra lui Traian au fost făcute numai sub imboldul meșterilor romani. Dacii și în general și în general locuitorii de pe teritoriul Daciei cunoșteau folosul fortificației și o foloseau de mult (vezi mai sus pp. 12, 17, 19); așezarea întăriturilor pe înălțimi era un ce obișnuelnuc regiunilor noastre (*id.*), șanțul, parapetul de pământ, bârne sau zid, erau deasemeni cunoscute (*id.*). Ceea ce au învățat Dacii dela meșterii străini, a fost pe de o parte un mai bun traseu al fortificației, mai ales în ceea ce privește flancarea curtinelor (turnurile și bastioanele sunt arătate la Daci întâi pe coloana traiană), iar pe de alta, arta de a apăra și ataca cetățile și de a folosi mașinile de războiu de soiul catapultelor.

⁵⁾ Froehner, *o. c.*, *passim*; Pârvan, *o. c.*, p. 150. Ridicarea este atât de generală încât și femeile iau parte, este adevărat o parte puțin glorioasă, aceea de a tortura prizonierii. (Froehner, *o. c.*, p. 106).

⁶⁾ « Le Décébale qui n'avait pas opposé de résistance au passage du fleuve, concentra ses troupes dans l'intérieur de son royaume, à Tapae, laissant ainsi selon l'habitude des pays barbares, les Romains aux prises, avec les périls et les difficultés de la nature (2) ».

(1) *Ces nations féroces sont moins armées de fer qu'elles ne sont armées de leur climat* (Pline, *Panegyrique*, cap. 12).

« ... Du reste, ce combat (Tapae) fut à la fois le premier et le dernier que les Daces aient osé accepter en rase campagne; tout le reste de la guerre se compose d'inextricables poursuites, l'ennemi ayant adopté le système de se réfugier dans ses forêts et de s'échapper devant les légions victorieuses pour reparaître à l'heure où elles s'y attendent le moins ». (Froehner, *o. c.*, pp. 18, 19).

Dacii au lăsat, în întâia campanie, pe Romani să înainteze fără a li se opune prea mult pentru ca Romanii să aibe, apoi, de luptat cu dificultățile terenului și depărtarea de bazele lor de operațiuni, ceea ce ușură rezistența Dacilor. (Paribeni, *o. c.*, I, p. 246).

mijloacelor de luptă¹⁾, toate rezistențele succesive ale Dacilor²⁾.

Pentru realizarea acestui plan am văzut că Decebal supraveghează armatele romane în înaintarea lor și și adună forțele la Tapae. Această poziție, obligatorie pentru Romani³⁾, era puternică prin natura terenului (un râu ca obstacol înainte, flancurile sprijinite pe dealuri) și prin întăriturile ce le ridicaseră Dacii⁴⁾. Acolo are loc o mare luptă în care Dacii sunt învinși. Și înainte și după această bătălie Dacii hărțuesc mereu pe Romani, atacându-le coloanele și taberile, atât vara cât și iarna. Nu numai că ei opun, atacurilor romane, rezistențe dârze, în pozițiuni puternic întărite, dar dau și contra atacuri atât contra armatei lui Traian cât și în Moesia inferioară⁵⁾. Strategia lui Decebal este deci și activă și politică, amenințând o parte a imperiului roman la a cărei liniște Traian era ținut a se gândi⁶⁾. Și pentru a câștiga timp, a simți pulsul dușmanului și a cunoaște mișcările sale, trimite atât spioni cât și ambasade. Pentru întârzierea înaintării Romanilor, el ridică în calea lor toate obstacolele posibile (tăierea și răsturnarea arborilor etc.), iar în lupte folosește stratageme⁷⁾.

Fortificațiunea joacă, cum era firesc, un mare rol în rezistența dacică; nu numai cea permanentă și cea pasageră dar chiar și cea improvizată din carele armatei (wagenburg⁸⁾). Dar atât rezistența dârză a Dacilor cât și toate lucrările și stratagemele nu pot opri înaintarea hotărâtă, prudentă și

¹⁾ « Decebal fu învins numai de forță ». (Dio Cassiu, *o. c.*, p. 102).

²⁾ « Traian trecând peste această punte Istrul și conducând războiul cu mai multă siguranță decât grabă, cu timpul și cu mare greutate învinse pe Daci ». (*Id.*, p. 104).

³⁾ Superioritatea Romanilor asupra barbarilor se întemeia pe organizarea armatei în total, ce le îngăduia să concentreze masse mari într'un punct, să le aprovizioneze și să le țină împreună. (H. Delbrück, *o. c.*, I, p. 551).

Barbarii nu puteau manevra masse armate. Posibilitatea de a mișca masse mari este un câștig al culturii. Pentru a forma masse trebuiesc împărțite, organizate. (H. Delbrück, *o. c.*, I p. 554).

⁴⁾ Obligatorie prin aceea că Romanii înaintând fie pe valea Timișului, fie pe a Cernei și având de obiectiv capitala lui Decebal, nu puteau să nu treacă prin defileul Porții de Fier transilvane, la a cărui debușeu, în Banat, se afla Tapae.

⁵⁾ Froehner, *o. c.*, p. 89.

⁶⁾ Pârvan, *Getica*, p. 118, unde se arată izvoarele.

⁷⁾ *Id.*, pp. 117, 118.

⁸⁾ Dio Cassiu, *o. c.*, p. 90.

⁹⁾ Benndorf, Niemann, Tocilescu, *o. c.*, p. 36. Pârvan, *o. c.*, p. 122.

sistematică a oștirilor lui Traian, oștiri numeroase ca efective ¹⁾, bine organizate, disciplinate și prevăzute din belșug cu cel mai bun armament cunoscut atunci ²⁾.

* * *

Dacă aruncăm acum o privire generală asupra artei militare așa cum se înfățișează, în cuprinsul Daciei, din vremurile cele mai vechi și până la căderea statului lui Decebal, vedem că:

Ființa omenească, amenințată în existența ei de fiarele conlocuitoare și nevoită a vâna pentru a-și asigura hrana, și-a făcut uneltele care i-au mărit puterea și i-au îngăduit a lovi de departe. Cu ajutorul acestor unelte, dar mai ales mulțumită inteligenței sale, omul a putut să-și perfecționeze mijloacele de a lovi, ajungând să aibe un bun armament de metal (alături de care a continuat a folosi și cel vechiu de piatră).

Pe de altă parte perfecționând sistemul său de vânatoare (care consta în goana vânatului, în cursă și în lovirea acestuia, nevăzut) și aplicându-l la conflictele dintre indivizi mai întâi și mai apoi dintre grupe din ce în ce mai mari de oameni, omul a creat un chip de luptă, la care lua parte întreaga populație bărbătească. Felul de luptă consta în a hărțui pe dușman, în a-l obosi și slăbi prin natura terenului și hărțuială și în a-l aduce apoi la bătălie în condițiuni neprielnice pentru dânsul. Acest chip de luptă nu putea izbândi față de o armată regulată, fie ea falangă ³⁾ sau legiune ⁴⁾ dar era nu numai firesc

¹⁾ Efectivul total de care s'a folosit Traian (inclusiv serviciile) a fost de 100.000 (Paribeni, *o. c.*, I, pp. 223—237).

Delbrück, (*o. c.*, II, pp. 300—310) arată că efectivele în trecut au fost arătate totdeauna mult exagerate. De asemenea pentru cruciate (*Id.*, III, pp. 228, 229, 390, 427, 495, 539, 540).

²⁾ H. Delbrück, (*o. c.*, I, pp. 548—554).

Putem asemăna războaiele lui Traian în Dacia cu campaniile sistematice prin cari Englezii s'au făcut stăpâni pe India sau cu acelea ale Francezilor în Indochina, Madagascar și Maroc. Și într'un caz, și în celălalt, procedarea sistematică și un armament superior au învins efective mari, ori cât de dârz au luptat acestea.

³⁾ Geții nu pot rezista falangei macedonene a lui Alexandru-cel-Mare (Pârvan, *Getica*, pp. 47, 48) precum n'au putut rezista nici Asiaticii. Grecii își dădeau seamă de superioritatea falangei față de masele barbare cari n'aveau disciplina necesară pentru a lupta în formații regulate. (H. Delbrück, *o. c.*, I, pp. 49, 178).

⁴⁾ Războaiele daco-romane.

pentru o societate ajunsă în stadiul de civilizație în care ajunseseră Dacii, ci cel mai perfecționat pe care îl putea avea o societate astfel alcătuită și dispunând de mijloacele materiale de care dispunea ¹).

* * *

O întrebare firească ni se pune acum: ce influență a avut arta militară a Romanilor asupra artei militare din părțile noastre? Aceasta cu atât mai mult cu cât relațiile ce au avut Dacii cu Romanii încă din veacul I înainte de Cristos, infiltrațiunile romane în Dacia, luptele ce s'au dat între aceste popoare, maeștri și instructori militari romani avuți de Decebal în serviciul său, stăpânirea romană de 165 ani în Dacia, au putut învedera, locuitorilor Daciei, arta militară a celei mai mari puteri ostășești contimporană cu dâșșii.

În epoca premergătoare cuceririi Daciei, influența artei militare romane, atât pe cât o putem cunoaște din documentele contimporane, a fost slabă și mai ales de natură materială. Așa, în ceea ce privește armamentul, atât columna lui Traian cât și monumentul dela Adamklissi, ne arată pe Daci înarmați cu arme diferite de cele pe care le foloseau Romanii și identice, ca fel și ca forme, celor din epocile anterioare unei posibile influențe romane ²). În ceea ce privește celelalte unelte de războiu, vedem că, Dacii contemporani cu Traian, au adoptat unele unelte romane de asediu, ca balistele și catapultele, pe care probabil nu le cunoșteau mai înainte. Trăsurile Dacilor, cu patru roți ³), erau deosebite de cele romane cu două roți ⁴).

În fortificațiune, Dacii s'au folosit de asemenea de învățămintele meșterilor și instructorilor romani. Dar în ceea ce privește organizarea, tactica, strategia, nu numai că nu găsim

¹) Artă militară dacică nu poate fi comparată cu cea a Romanilor contimporani și nici cu a Grecilor sau a Egiptenilor, aflați, în clipa când avem știri istorice asupra lor, în alt stadiu de dezvoltare și având o alcătuire socială diferită. Ea trebuie comparată cu cea a Perșilor, a popoarelor barbare vecine cu Dacii, a aborigenilor din Siberia, sau America, aflați, în clipa când Europeanii au luat întâi contact cu dâșșii, în stări de civilizație mai apropiate de aceea a Dacilor.

²) Vezi mai sus p. 29.

³) Froehner, *o. c.*, p. 102.

⁴) *Id.*, pp. 104, 111; Lefebvre des Noëttes, *o. c.*, I, p. 20.

în documente nimic care să arate vreo influență romană dar, precum am văzut mai sus, tot ce știm asupra acestor părți a științei militare la Daci, ni le arată a fi cu totul deosebite de cele romane. Și nu putea fi altfel, căci aceste părți ale artei militare sunt influențate mai cu seamă de alcătuirea social-politică a statelor respective. Ori regimul proprietății, comerțul, organizarea socială, cea politică și credințele religioase erau cu totul deosebite la aceste două popoare. Prin urmare, organizarea armatei dace, alcătuită pe baza ridicării în masă a populației bărbătești, firească alcătuirii sociale a Dacilor (triburi de țărani alăturate mai mult decât formând un singur tot), nu putea fi aceeași ca armata permanentă romană ¹⁾, proprie alcătuirii imperiale și formată din ostași cari serveau efectiv sub arme 20 ani ²⁾. Nici principiile de formare și de ierarhizare ale oștirii romane bazate pe o împărțire geometrică și numerică (centurii, manipule, cohorte, legiuni), nu puteau fi impuse unei oștiri alcătuite din cete de țărani — de efective și armament neuniform ³⁾ — cum era cea dacă.

Este de asemenea firesc că o oștire ca cea dacă să nu poată adopta formațiunile tactice ale Romanilor, pentru care îi lipsea atât disciplina cât și instrucția ostașilor permanenți romani. Ea nu putea folosi nici o aceeași tactică, deoarece la Daci aceasta se apropia mai mult de procedeele naturale și tradiționale, derivate din acele ale vânătoarei, pe când la Romani, la cari procedeul gândirii progresase de sigur mai mult, fiind capabil de abstracțiuni și de sinteze ⁴⁾, procedurile tactice nu erau numai empirice, ci derivau din judecata asupra experienței trecutului și din folosirea alcătuirii legiunii.

Strategia Dacilor nu putea fi deci nici ea la fel cu cea romană și aceasta din urmă nu putea influența pe cea dintâi

¹⁾ G. Calanne, *Organisation militaire des Romains*, p. 5.

²⁾ *Id.*, p. 60.

³⁾ Efectivul variind cu populația diferitelor triburi, iar armamentul fiind deosebit prin resursele locale (os, pietre sau metale), prin posibilitatea de căpătare din alte țări (localitățile vecine cu provinciile romane, porturile de pe Dunăre și de pe malul Mării) și prin faptul dacă tribul locuia la munte (pedestrași) sau la câmp (pedestrași și călăreți).

⁴⁾ Încă cu șase secole înainte de Cristos, omenirea încetase de a considera rezultatele procedurilor sale mintale ca adevăruri și începuse să examineze critic procedeele gândirii. (H. G. Wells, *The work, wealth and happiness of mankind*, p. 60). Aceasta era adevărat, chiar la Atena și la Roma, cred, numai pentru unele elite.

pentru că Dacii nu dispuneau de mijloace sociale, materiale și sufletești potrivite pentru a folosi strategia romană.

Este cu atât mai mult demn de admirație faptul că strategia Dacilor a fost așa încât, cu mijloace materiale inferioare, cu unități provenind mai mult din strânsură decât organizate, cu proceduri tactice deosebite, a reușit să opună Romanilor o rezistență care nu a putut fi înfrântă decât cu efective și mijloace puternice și numai după efortări făcute mai mulți ani de-a-rândul.

* * *

Dacă trecem acum la epoca posteroară cuceririi Daciei de către Traian, constatăm iarăși că arta militară romană nu a avut și că nici nu putea să aibe vreo influență asupra artei militare a Românilor.

În adevăr, cercetând termenii militari români, cu excluderea aceloră luăți dela străini în vremile moderne, constatăm că, deși limba fusese puternic romanizată ¹⁾:

a) În privința armamentului singurele cuvinte de origină latină sunt: arc, armă, săgeată, scut, secură, seceră, spadă, măciucă și ghioagă (acestea două din latina vulgară). Celelalte sunt de origine: latină medievală (zale, za), slavă (praștie, sabie, sulită, tolbă), ungiurească (lance), franceză și italiană (coif, pavăză, pumnal ²⁾);

b) Din termenii relativi la organizare, la tactică și la strategie, sunt latini numai: călăreț, cetate, luptă, oaste ³⁾ și pedestru, cari nu au o însemnare numai militară ci arată

¹⁾ O. Densușeanu, *Histoire de la langue roumaine*, I, p. 40.

W. Meyer-Lübke, *Rumänisch und romanisch*, în « Acad. Rom., Mem. Sect. Lit. » S. III, T. V, p. 35.

²⁾ Vezi cuvintele respective în: I. A. Candrea, *Dicționarul limbii române din trecut și de azi* (în *Dicționarul enciclopedic ilustrat « Cartea Românească »*); I. Bogdan, *Organizarea armatei moldovene în secolul XV*, pp. 438, 439; C. C. Giurescu în *Revista Istorică Română*, II, p. 22; Iorga, în *Revue historique du Sud-Est Européen*, VIII, p. 215; Comisia istorică a României, *Psaltirea Scheiană*, edițiune critică de I. A. Candrea, pp. 351, 352, 473, 477, 484.

³⁾ Oaste provine din *hostis*. « Pourquoi l'ennemi (hostis) est-il devenu synonyme avec « l'armée »? Parcequ'il n'y avait l'armée pour la défense du groupe, il n'y avait que l'armée qui l'attaquait, (Iorga, *Psychologie du roumain* în *Revue historique du Sud-Est européen*, VIII, p. 215).

noțiuni generale de care este nevoie în viața de toate zilele. Cei-lalți sunt: slavi (ceată, gloată, pâlc, războiu, strajă, tabără, temeiu, tocmit, vevod, voinic, vrăjmaș), turcești (toiu, buluc), greco-bizantin (stol), italian (bătălie ¹).

Alcătuirea militară, tactica și strategia romană nu puteau avea vreo influență, cum n'au avut, pentrucă prin cucerirea Daciei și transformarea ei în provincie romană a dispărut statul dac cu toate atributele sale. Dela cucerirea Daciei, paza ordinii interioare și apărarea granițelor s'au făcut de armata romană și nu de populațiunea autohtonă. Aceasta n'a avut deci, în imensa ei majoritate, prilejul să cunoască sau să practice principiile de organizare, tactică, fortificație sau strategie romană, precum nu a avut de învățat din terminologia militară latină decât denumirile acelor arme de care se folosea omul în viața de toate zilele. Dacă denumirile dace de organizare, tactică etc., au dispărut prin însăși nefolosirea lor ²), Dacii nu au avut de învățat pe cele latine, neavând a le folosi, nici pe ele ³).

După evacuarea Daciei de către autoritățile și legiunile romane, ceea ce a mai rămas ca populațiune pe teritoriul Daciei romane ⁴) nu a avut nici o alcătuire de stat sau organizare

¹) I. A. Candrea, *o. c.*, la cuvintele respective; *Psaltirea scheiană*, pp. 368, 431, 446, 450, 469, 487, 488, 510; Ion al lui G. Sbiera, *Codicele voronețian*, pp. 186, 222, 225, 238, 250; I. Bogdan, *l. c.*; Iorga, *Istoria literaturii religioase a Românilor până la 1688*, p. 35.

²) Deși au fost Daci cari n'au acceptat domnia romană și s'au retras în partea de Nord a Daciei, de unde, cu ajutorul altor popoare, au făcut incursii continue în provincia romană (Pârvan, *Dacia*, p. 189; Xenopol, *o. c.*, I, p. 283).

³) Deși au fost Daci cari au servit în armata romană individual (Xenopol, *o. c.*, I, p. 28, nota). Cu începere dela ultimii împărați din *gens Iulia* unitățile romane încep a-și completa lipsurile prin recruți luați din localitățile unde se aflau. Dela Adrian încolo, armatele dela graniță aveau din ce în ce mai mult o înfățișare locală (Victor Chapot, *Le monde romain*, p. 93; A. v. Domaszewski, *Die Rangordnung des römischen Heeres*, pp. 194, 195; Sc. Lambrino, în *Revista istorică română*, II, p. 266), sau în unități dace (Pârvan, *Dacia*, p. 190; Xenopol, *l. c.*; Ackner și Müller, *Die römischen Inschriften in Dacien*, pp. 36, 44, 101). Dar cei dintâi serveau mai cu seamă în legiuni situate afară din Dacia (Julius Jung, *Fasten der Provinz Dacien*, p. 99) — unii însă și în corpurile străine din Dacia (*Id.*, p. 102) — se stabileau, după terminarea serviciului lor militar, ca veterani acolo unde se afla unitatea lor în momentul eliberării. Unitățile dace nu serveau în Dacia (Xenopol, *l. c.*; Jung, *o. c.*, pp. 101, 102), precum nici unitățile alcătuite din Germani nu serveau în Germania (H. Delbrück, *o. c.*, II, p. 170) și precum serveau în Dacia multe unități etnice străine (Ackner și Müller, *o. c.*, pp. 211, 213; Jung, *o. c.*, pp. 104—129).

⁴) L. Homo, *Essai sur le règne de l'empereur Aurélien*, pp. 313—317.

social-politică și deci nu-i putea fi de nici un folos puținul ce ar fi cunoscut sau și-ar mai fi reamintit din organizarea, tactica și strategia romană, cunoștințe și amintiri care, în curând, au fost cu totul uitate.

* * *

Pentru a cunoaște arta militară și dezvoltarea ei în vremile următoare, trebuie să ne lămurim asupra aceea ce au însemnat invaziunile barbare.

Dacă aceste transmigrări de popoare au adus distrugerii și omoruri, dacă au cauzat căderea imperiului roman, ele nu au fost pornite cu gândul de a face *tabula rasa*, ci cu scopul de a găsi pentru popoarele nevoite a părăsi *habitat*-ul lor, noi teritorii pe care vieța să le fie cu puțință. Sub presiunea acestor popoare, imperiul roman, în plină decadentă, s'a prăbușit mai mult decât a fost cucerit¹⁾.

Popoarele, care au venit, neurmărind distrugerea vieții, așa cum au găsit-o, ci căutând numai a trage foloase dintr'înșă, s'au instalat ca stăpâni peste populația autohtonă, redusă la o stare de supușenie. Așa s'au petrecut lucrurile în Italia, în Galia, în Spania, în Rusia²⁾ și așa s'a întâmplat și la noi³⁾. Cu ocazia trecerii sau stabilirii popoarelor barbare s'au făcut, de sigur, multe stricăciuni, multe omoruri, dar — și dovedă sunt ultimele și groaznicele năvăliri tătărești din secolul al XIII-lea — populațiunea localnică nu a fost distrusă⁴⁾ ci a fost folosită de cuceritori pentru căpătarea, prin ea, a roadelor pământului pe care ei (cuceritorii) nu puteau sau nu știau cum să-l capete prin munca proprie.

Așa fiind lucrurile, era firesc ca populațiile localnice să fi păstrat obiceiurile și tradițiile ce le slujeau în vieța de toate

¹⁾ Lot., *La fin du monde antique et le début du moyen âge*, pp. 214, 238, 239, 265—275, 280, 290. H. Delbrück, (o. c., II, p. 311), demonstrează că numărul lup-tătorilor unei invazii barbare nu trecea de 15.000.

²⁾ Dr. Gerhard Laehr, *Die Anfänge des russischen Reiches*, pp. 41, 42. Rostow-tsew, *Iranians and Greeks in South Russia*, pp. 42, 211.

³⁾ Dr. C. C. Diculescu, *Die Gepiden*, pp. 171, 196; A. Sacerdoțianu, *Considérations sur l'histoire des Roumains au moyen-âge* în *Mélanges de l'école roumaine en France*, 1928, p. 237.

⁴⁾ Rogerius trece prin Transilvania, pe urma Tătarilor în 1241, și găsește populația refugiată pe un munte, așteptând să treacă furtuna. (*Carmen miserabile* în Schwandtner, *Scriptores rerum hungaricarum*, I, pp. 385 sqq).

zilele și care nu erau în contradicție cu cele ce le impuneau diferitele stăpâniri barbare ce s'au succedat.

Să vedem care erau ideile militare ale poporului rămas în urma plecării autorităților imperiale și în special ale aceluia muncitor de pământ, crescător de vite și păstor, precum și care-i era armamentul.

Oricât de mare siguranță ar fi adus cucerirea romană Daciei, această siguranță nu era absolută, pentru că numărul fiarelor era încă mare ¹⁾, pentru că, în starea de atunci, violența juca un rol mare și aveau loc mereu conflicte locale ²⁾; de asemenea pentru că Dacii nesupuși și ieșiți din cuprinsul Daciei romane și alți vecini făceau mereu incursiuni ³⁾. Populațiunea — mai ales dela țară — și-a păstrat deci armele (cu atât mai mult cu cât cele mai multe erau unelte de care avea nevoie în vieța zilnică) și pe care le putea fabrica singură ⁴⁾. Putem fi siguri că ea dispunea cel puțin de măciuci sau ghioage, sulițe (poate făcute numai din prăjini ascuțite și pârlite în foc ⁵⁾, arce cu săgeți (acestea cu vârfuri de metal — mai rar —, piatră ⁶⁾), sau numai din vergele sau trestii ascuțite și pârlite

¹⁾ Că numărul fiarelor era mare nu începe îndoială deoarece și ulterior așa a fost. Un monument funerar dela Drobeta (Turnu-Severin) din a doua jumătate a secolului II (d. C.) ne arată doi oameni în lupte cu urșii (Tocilescu, *Monumentele epigrafice și sculpturale*, pp. 289—292).

²⁾ O răscoală are loc în Dacia în timpul domniei lui Antonin Piu.

Doi monumente funerare din Drobeta, arată că cei pomeniți au fost uciși de tâlhari. (Tocilescu, *Monumentele epigrafice și sculpturale*, pp. 292, 294).

³⁾ Sarmații și Roxolanii năvălesc sub domnia lui Hadrian (117—138), atacuri dădău loc sub Antonin Piu (138—161). Sub Marc-Aurel (161—180), are loc un război cu Marcomanii, cari amenință chiar Sarmisegetuza. Sub Comod (180—192) legatul din Dacia dă o luptă contra Dacilor mărginași și strămută un număr din acești Daci în provincia romană. Sub Caracala (211—217) Goții își încep atacurile. Împăratul Maximilian (235—238) respinge un atac al Dacilor și Sarmaților, etc... (A. Chapot, *Le monde romain*, p. 433; Pârvan, *Dacia*, p. 189, *Getica*, pp. 239—242; Xenopol, *o. c.*, I, *passim*).

⁴⁾ Cu atât mai mult cu cât cea mai mare parte serveau și ca unelte și că arcul, sulița, praștia se puteau fabrica de fiecare, ca și vârfurile de piatră ale acestora, care au continuat a fi întrebuințate mult timp, precum am arătat mai sus.

⁵⁾ Cum se face și azi de unele triburi sălbatice (A. Hovelacque, *Les nègres de l'Afrique sus-équatoriale*, p. 366).

⁶⁾ Reamintesc că unele popoare au întrebuințat arme de piatră până 'n sec. XIII (mai sus, p. 10, nota 2).

J. Hampel (*Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, I, p. 166), admite că este cu puțință ca în Transilvania să se fi folosit vârfuri de săgeți de silix și în prima parte a evului mediu.

în foc), praştii, scuturi, topoare şi seceri. Acea populaţie ştia să le mânuiască cu îndemânare, căci era nevoită a le folosi des ¹⁾).

Un al doilea lucru de care putem fi siguri este că orice sălăşuire permanentă sau vremelnică era aşezată aşa ca să fie ascunsă de vederi şi era întărită. Ce fel de întărituri se făceau, atunci când nu se foloseau unele mai vechi, nu se ştie, dar atât tradiţia cât şi primejdiile vremii sileau pe acei cari aveau nevoie de ele să steie la adăpostul unor întărituri.

În fine, un al treilea lucru de care putem fi siguri este că vânătoarea continua a fi practică, fiind o necesitate, din cauza numărului fiarelor, din cauza alimentării ce o procura carnea lor şi a îmbrăcămintei ce o dădea pielea lor precum şi fiind o distracţie tradiţională şi obişnuelnică la toate popoarele ²⁾, care o socoteau şi ca o bună pregătire de războiu ³⁾. Dar dacă se practica vânătoarea, atunci se practicau şi: *a*) recunoaşterea şi cercetarea — care, de altfel, împreună cu anumite măsuri de pază (serviciu de siguranţă, am zice azi) — trebuiau să facă parte din viaţa zilnică, în acele vremuri neliniştite; *b*) apropierea ferită de vederi şi folosirea ascunzişurilor terenului; *c*) atragerea fiarelor în curse; *d*) lovirea acestora de departe şi de aproape, practici care alcătuiesc bazele tacticii de luptă.

Trebue să ne gândim că, cu cât vremurile erau mai neliniştite, cu atât aceşti trei factori (armamentul, fortificaţiunea şi aplicarea practicilor vânătoarei), erau mai trebuincioşi populaţiei, deci mai folosiţi, nu numai faţă de fiare dar şi pentru

¹⁾ Invazii, conflicte locale, vânătoare.

²⁾ La Egipteni, Asirieni, Babilonieni, numeroase sculpturi arătând vânători şi texte din care reiese importanţa ce avea, la ei, vânătoarea.

La Evrei biblia (Isaia VII, 24, Job XLI, 26—29, etc.) şi istoricul Josephus (*Istoria războiului iudaic*, I, 21, 13) arăt că vânătoarea se practica mult.

De asemenea la Greci (*Iliada*, IX, 538—545; *Odiseia*, IX, 120; XVII, 295, 316; XIX, 429 sqq; Xenophon, *Cynegeticos*; Arrian, *Cynegeticos*; Oppian, *Cynegetica*) şi la Romani (Virgiliu, *Georgice*, III, 409—413, *Ecloga* III, 75; Horaţiu, *Ode*, I, 1, 25—28, etc.). Aceştia din urmă făceau mari vânători toamna (*Gesellschaftsjagden*) când se ridicau populaţii întregi ca gonaci (Dr. A. Berger, *Die jagd aller Völker im Wandel der Zeit*, p. 47). Pliniu-cel-tânăr arată (*Paneg.* 81) că Împăratul Traian era în deosebi de îndemânat la vânătoare.

³⁾ Xenophon, *Cynegeticos* (*Encyclopedia Britannica* XXIV, p. 721; Dr. A. Berger, o. c., pp. 42, 43). Plato *Legile* (*Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, V, pp. 694, 695).

a se apăra de atacurile popoarelor năvălitoare. De sigur că s'au dat foarte multe lupte în contra acestora, lupte având caractere ce variau dela o mică hărțuială până la bătălii, dar lupte a căror pomenire nu a fost păstrată decât prin sentimentul de groază a cărui expresiune a rămas în limba română ¹⁾.

Mai trebuie adăugat că locuitorii Daciei crescând vite, practicau păstoria ²⁾ și ca atare transhumanța ³⁾. Acestea necesitau pe de o parte continue măsuri de pază, iar pe de alta cunoașterea locurilor adăpostite, prielnice hranei în diferitele epoci ale anului și folosirea mersului adăpostit. Continuând să practice păstoria în tot timpul invaziilor — căci găsim pe Români, la obârșia istoriei lor ca Români, arătați ca un popor de țărani și de păstori — ⁴⁾ ei au practicat, în toată acea întinsească perioadă a istoriei lor, făcând să intre în firea lor, principiile de pază (cercetare și siguranță), de adăpostire (de vederi și de lovituri), trebuincioase lor ca păstori, dar și elemente ale artei militare.

De altfel această concepțiune militară nu cred că a fost numai a populației Daciei ci a fost a tuturor popoarelor ajunse, prin diferite împrejurări, în același stadiu de dezvoltare. O confirmare a acestei afirmațiuni ne-o dă faptul că găsim în diferite epoci (în secolul al XVI-lea în America, în al XIX-lea la unele populațiuni din Australasia și Africa) concepțiuni militare asemănătoare și corespunzătoare dezvoltării lor, care nu ajunseseră decât pe trepte, de care popoarele Europei trecuseră de mult.

* * *

¹⁾ Și un fapt, într'altele, este observațiunea d-lui Iorga că: « Dans aucunes des langues romanes, on n'a un si grand nombre de termes pour la terreur, pour la défense: la défense d'un petit groupe humain soumis sans cesse au danger ». (*Revue historique du Sud-Est européen*, VIII, p. 214). Și d-sa dă următoarele cuvinte, de origină latină: a se teme, speria, spăimânta, tremura, tresări, fugi, îndura, trage, învinge, se supune, a asculta, (*Id.*, pp. 214, 215). De adăugat: a se apăra, (*Psăltirea scheiandă*, (Ed. cit.), II, p. 349).

²⁾ V. Pârvan, *Getica*, p. 132.

³⁾ Asupra transhumanței și a celor mai cunoscute drumuri de transhumanță « drumurile oilor », vezi: Em. de Martonne, *La Valachie*, pp. 115—118.

⁴⁾ Iorga, *Geschichte der Rumänischen Volkes*, I, pp. 148—152; C. Diculescu, o. c., I, pp. 196—200.

Este cunoscută lipsa, aproape totală, de știri asupra istoriei noastre dela evacuarea Daciei și până în secolul al XIII-lea. Puținele știri ce avem ne arată că:

Pe teritoriul României de azi și la Sud de Dunăre, au fost locuitori, numiți Vlahi, cari pe de o parte au luat parte, împreună cu popoarele stăpânind vremelnice aceste locuri, la atacuri în contra vecinilor ¹⁾ iar pe de alta au apărat glia contra atacurilor venind din afară ²⁾.

Armamentul acestor locuitori era alcătuit din: sulți și săbii ³⁾ și mai cu seamă arce și săgeți ⁴⁾.

Forțele lor armate constau din infanterie și cavalerie ⁵⁾.

În lupte foloseau stratageme ⁶⁾.

Strategia lor consta din hărțueli și din atragerea dușmanului în cursă ⁷⁾.

În secolul al XIII-lea găsim alcătuirii politice românești ⁸⁾, care dispun de forțe armate organizate ⁹⁾, forțe ce

BCU Cluj / Central University Library Cluj

¹⁾ În 1147, Brodnici din Moldova se bat alături de Cumani pe râul Oka (I. Ferenc, *Cumanii și episcopii lor*, p. 127; Iorga, *Brodnicii și Români*, p. 3).

În 1187, 1188 și ulterior, Cumanii și Valahii de pe stânga Dunării atacă pe Bizantinii (G. Murnu, *Din Nichita Acominatos Honiatul*, pp. 385, 388, 395, 401, 407, 409, 425, 433).

Iorga, *Geschichte d. Rum. Volkes*, I, pp. 120 sqq.

²⁾ Între anii 886 și 898 Ungurii, plecând dela Kiev, s'au luptat cu Valacii, cari după ce se luptaseră cu Slavii, se amestecaseră și ocupau teritoriul ce a fost ocupat, ulterior, de Unguri (L. Léger, *Chronique dite de Nestor*, p. 69).

Apărarea voevodatelor lui Menumrot, Glad și Gelu (Schwandtner, *Scriptores rerum hungaricarum*, (Ed. Viena, 1776), pp. 18—34).

³⁾ G. Murnu, *o. c.*, p. 385.

⁴⁾ *Ibidem*; «cum sagittariis suis» (Gelu)... «quia alia arma non haberent nisi arcum et sagittas» (Schwandtner, *o. c.*, p. 22).

D-l Iorga (*Istoria armatei românești*, I, p. 60), zice că «cei alți ostași (prin opunere cu boerii) aveau... mai ales arcul și săgeata, a căror întrebuințare dibace o împrumutaseră dela Tătari». Necurmata folosire a arcului din vremile cele mai vechi a făcut din Români tot atât de dibaci trăgători ca și Tătarii.

⁵⁾ «Cum magno exercitu equitum et peditum» (Schwandtner, *o. c.*, p. 34).

⁶⁾ G. Murnu, *o. c.*, pp. 385, 386, 389.

⁷⁾ G. Murnu, *o. c.*, pp. 385, 433, 434.

⁸⁾ Acele ale lui Litovoi, a lui Seneslav, în 1247 (Hurmuzachi, I, pp. 249—253), cnezatele lui Ion și lui Farkaș (*Ibid.*).

Iorga, *Lupta pentru stăpânirea Vidinului, 1365—1369*, (*Convorbiri literare*, 1900, p. 975).

⁹⁾ De oarece Litovoi este obligat să ajute pe cavalerii Ioaniți «cum apparatu suo bellico», (Hurmuzache, I, p. 250; Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch*, I, p. 74). Tot atunci unii Români slujeau ca năimiți în oștiri străine, (Iorga, *Istoria armatei românești*, I, pp. 57, 58).

s'au încumetat a se opune unor armate organizate cum au fost cele ungurești ¹⁾ și tătărăști ²⁾ și că ele au luat parte, alături de oștiri aliate, la mai multe războaie ³⁾.

În secolul al XIV-lea găsim principatele Țării-Românești și Moldovei organizate din punctele de vedere: politic, bisericesc, cultural și al proprietății rurale sub influența slavă sau în orice caz cu nomenclature slave ⁴⁾.

Armatele acestor țări erau conduse de voievozi ⁵⁾ și alcătuite din:

a) O oaste călare formată din partea populației legată direct de domnitor ⁶⁾;

b) Ridicarea în masă a restului populației ⁷⁾.

¹⁾ Litovoi și Seneslau se bat, în 1279, cu oștirea ungurească (Hurmuzache, I, pp. 454—455).

²⁾ C. C. Giurescu, în *Revista istorică română*, II, p. 4; D'Ohson, *Histoire des Mongoles*, II, p. 628.

³⁾ Cu Tătarii și Bulgarii contra Bizantinilor și Sârbilor, (G. Brătianu în *Revista istorică română*, I, p. 59); cu Tătarii, contra Rușilor, pe Kalka, în 1224. (Iorga, *Brodnicii și Români*, p. 3); cu Cumani și Bulgarii contra Bizantinilor (1205), (Hurmuzachi, I, p. 51); alături de Unguri pentru luarea Haliciului, (I. Ursu, *Relațiile Moldovei cu Polonia până la moartea lui Ștefan-cel-Mare*, p. 6); alături de Unguri, contra Boemilor, în 1260 (Hurmuzachi, I, p. 287). Iorga, *Momente istorice*, pp. 3—5.

⁴⁾ D. Onciul, *Originele principatelor române*, p. 19; R. Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpânii*; O. Densusianu, *o. c.*, I, pp. 279, 280; Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române*. Epoca veche, (Ed. II), pp. 12—14.

⁵⁾ I. Bogdan, *Originea voevodatului la Români*, *passim*.

«nu este dar vorbă atât de o instituțiune română (cneji) de origine slavă cât de un cuvânt slav suprapus celui vechiu românesc, cum s'a întâmplat și cu voevodul (slav vojevoda), care a înlocuit pe vechiul duce (dux), ce a trebuit să existe și limba română înainte de contactul nostru cu Slavii». (I. Bogdan, *Despre cneji Români*, p. 32).

Iorga, *Istoria armatei românești*, I, p. 49.

Asemenea voievozi nu se găsesc numai în Moldova și în Muntenia, ci pe întreg cuprinsul pământului românesc. (Hurmuzachi, I, pp. 304, 598, 698; I, pp. 166, 235, 714, 715, 762; Iorga, *o. c.*, I pp. 51—54).

⁶⁾ Numită, în timpul domniei lui Mircea-cel-Bătrân: *oastea cea mică*, (Academia Română, *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III. Tom. IV, p. 391).

⁷⁾ Academia Română, *Memoriile Secțiunii Istorice*. Seria III. Tom. IV, p. 386. I. Bogdan, *Documentul Răzenilor și organizarea armatei moldovene în sec. XV*, p. 381; Iorga, *Istoria armatei românești*, I, p. 49.

H. Delbrück, (*o. c.*, III, p. 607) spune că ridicarea în masă este ceva germanic (urgermanisch), care se găsește nu numai la popoare curat germanice ci și la cele romano-germanice. Această ridicare în masă o găsim însă și la Slavi (vezi mai departe p. 46) și la noi și a fost și acea a populațiilor Daciei din vremurile preistorice (cum s'a arătat mai sus). Probabil a fost chipul de formare a oștirilor tuturor popoarelor, la formarea lor.

Gruparea oștirii era de sigur teritorială ¹⁾ iar nomenclatura mai ales slavă ²⁾.

Armamentul se compunea din: arce cu săgeți ³⁾, măciuci ⁴⁾, pietre ⁵⁾, scuturi ⁶⁾ și de sigur din: topoare, securi, seceri și coase, instrumente de folosință zilnică și întrebuințate și în vremile premergătoare (cum am văzut mai sus) și în cele următoare ⁷⁾. Aceste oști foloseau fortificațiunea pasageră ⁸⁾ și aveau cetăți ⁹⁾ iar din punctul de vedere tactic întrebuințau mai cu seamă stratagemele ¹⁰⁾.

Strategia lor era înainte de orișice o strategie defensivă, având de scop să slăbească mai întâi pe dușman, prin hărțuiri, prin retrageri, prin rezistențe succesive și apoi să-l distrugă, atrăgându-l la loc strâmt ¹¹⁾.

¹⁾ Academia Română, *Memoriile secțiunii Istorice*. Seria III. Tom. XI, p. 264, nota 5. Iorga, *o. c.*, I, p. 50. Dar și pentru că populația era așezată (vezi mai sus, p. 21, nota 11).

²⁾ Mai sus, p. 36; Iorga, *Psychologie du Roumain*, (*Revue historique du Sud-Est européen*, VIII, pp. 215, 216).

³⁾ Miniaturile din *Cronicon pictum vindobonense*; frescă din a doua jumătate a secolului XIV, la Curtea de Argeș, (*Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, X—XVI, fig. 274); Schwandtner, *o. c.*, I, p. 218.

⁴⁾ I. Minea, în *Cercetări istorice*, V—VII, p. 335; Cronica ungară apud N. A. Constantinescu, *Posada 1330*, p. 35.

⁵⁾ Miniaturile din *Cronicon pictum vindobonense*.

⁶⁾ *Idem*.

⁷⁾ Academia Română, *Memoriile Secțiunii Istorice*. Seria III. Tom. IV, p. 370, 371; Tom. XI, p. 169.

⁸⁾ Hurmuzache, I, pp. 623, 624; I. Minea în *Cercetări istorice*, V—VII, pp. 335, 340.

⁹⁾ Cetatea Argeșului (I. Minea, *o. c.*, p. 339; V. Drăghiceanu, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, X—XVI, p. 15, nota 4).

Este interesantă observațiunea autorului publicației *Das Burzenland*, (IV. *Die Dörfer des Burzenlandes*. Erster Theil, pp. 25, 26) cum că, casa românului împreună cu grajdul formează un adevărat blockhaus. Casa patruleterală a românului derivă de altfel din casa patruleterală geto-dacă (Pârvan, *Getica*, pp. 135, 467).

¹⁰⁾ Hurmuzachi, I, p. 617.

¹¹⁾ În 1330, Basarab s'a retras, atrăgând pe Unguri prin locurile pustii și lipsite de hrană și a atacat apoi pe Carol Robert « in quodam loco nemoroso et silvoso » (Hurmuzache, I, pp. 623, 625, 633), în strâmtoare (Hurmuzache, I, p. 15), în loc păduros (Hurmuzache, I, p. 35). Cronica lui Thwróc apud Schwandtner, *o. c.*, I, pp. 203, 204.

Un scriitor ungar pune alături bătălia dela Posada cu cea dela Morgarten (15 Noembrie 1315) în care țăranii Elvețieni au distrus oastea feodală a ducelui Leopold (detalii asupra acestei lupte la H. Delbrück, *o. c.*, III, pp. 568—578), iar d-l Iorga, (*Les luttes pour la liberté menées par les paysans au XIV-e siècle: Le Sempach suisse et la Posada roumaine*) cu cea dela Sempach (9 Iulie 1336 — detalii asupra acestei lupte la Delbrück, *o. c.*, III, pp. 590—601). (Semnalat de I. Minea în *Cercetări istorice*, V—VII, p. 336).

În 1369, trupele ardelen, comandate de Voevodul Nicolae, intră în Muntenia;

Comparând cele spuse anterior despre arta militară a populațiunii Daciei la evacuarea acesteia de Romani ¹⁾, cu arta militară a Românilor în secolul al XIV-lea, vedem că:

Dacă nu cunoaștem organizarea ostășească a populației Daciei și dacă este mai mult ca probabil că nu exista o organizare anumită militară ci că, la nevoie, întreaga populație bărbătească a uneia sau a mai multor așezări se strângea la un loc, putem avea siguranță că apărarea (lupta) se întemeia pe îndatorirea tuturor a lua parte la dânsa. Aceeași obligativitate generală o găsim și în secolul al XIV-lea, cu deosebirea că, pe când masa populației era chemată sub arme numai la nevoi mai mari, o parte din populație, legată mai de aproape de domnie, alcătua un sâmbure quasi-permanent, pentru care făptuirea războiului era mai obișnueinică.

Și'ntr'un caz și'n celălalt, gruparea forțelor trebuie să fi fost teritorială, ca fiind cea mai firească unei populațiuni așezate, și cea tradițională ²⁾.

În secolul al III-lea locuitorii daci luptau de sigur numai pe jos, fiind țărani săraci ducând o existență precară ³⁾, pe când în secolul al XIV-lea cel puțin o parte din oaste era călare ⁴⁾.

Armamentul era același.

Și'ntr'un secol (III) și'n celălalt (XIV) se întrebuița fortificația naturală.

Ungurii resping dintâi pe Munteni dar sunt apoi prinși într'un loc strâmt și zdrobiți (Thwroc apud Schwandtner, *o. c.*, I, p. 240).

În 1395 și 1397, Mircea-cel-Bătrân întrebuițează aceeași strategie. (Iorga, *Studii istorice asupra Chilie și Cetății-Albe*, pp. 65, 68; *Revue historique du Sud-Est européen*, 1928, pp. 136—139).

În 1397, Sigismund, regele Ungariei atacă pe Domnul Moldovei, acesta opune o primă rezistență în Carpați, unde primește pe Unguri cu o ploaie de săgeți (Schwandtner, *o. c.*, I, p. 274; Hurmuzache, I, pp. 383, 414) și se retrage apoi până la Ghindăoani (I. Bogdan, *Vechile cronică*, p. 246; C. C. Giurescu, în *Revista istorică română*, II, p. 18).

¹⁾ Pp. 38, 39, 40, mai sus.

²⁾ Tot teritorială fusese și în trecutul mai depărtat, după cum s'a arătat mai sus.

³⁾ O populațiune puțin numeroasă și risipită cum era cea rămasă în Dacia, nu putea nici să aibă o cavalerie, nici să lupte călare contra masselor călări barbare. Singurul chip de a se opune acestor masse era rezistența pe jos, în locuri inaccesibile calului (pante mari, mlaștine).

⁴⁾ « Valahii » apăruseră deja ca oșteni călări în luptele ce le dăduseră, alături cu Cumanii, contra Bizantinilor (G. Murnu, *o. c.*, pp. 385 sqq).

Luptătorii ştiau să se folosească bine de teren atât în secolul al III-lea cât şi în al XIV-lea ¹⁾).

Dacă nu cunoaştem procedurile de luptă din secolul al III-lea suntem îndreptăţiţi a le socoti ca asemănătoare cu cele de vânătoare, având la bază: stratagema, surprinderea, omorîrea de departe şi ştim că, în secolele XIII şi XIV, tactica consta din: hărţuire, tragerea cu arce şi aruncarea de sulii, surprinderea, lupta la loc strâmt.

În sfârşit dacă nu ştim nimic şi nici nu poate fi vorba de strategie în ceea ce priveşte locuitorii Daciei din secolul al III-lea ²⁾, cea din secolele XIII şi XIV consta din:

raiduri;

o defensivă activă, folosind hărţuirea şi manevra în retragere, cu scopul de a atrage pe duşman la loc strâmt şi prielnic Românilor.

Putem astfel conchide:

Arta militară românească din secolul al XIV-lea — deci şi dezvoltarea ei ulterioară — se aseamănă şi izvorăşte, mai cu seamă, din arta militară a populaţiei Daciei din secolul al III-lea, care artă militară este la rândul său continuarea firească a artei războiului, născută din arta vânatului a celor mai vechi locuitori ai Daciei.

Dar, această artă militară prezintă şi deosebiri faţă de cea din secolul al III-lea, deosebiri ce nu sunt produsul dezvoltării fireşti ci provin din influenţe străine ³⁾.

Pentru a ne da seama care sunt aceste influenţe vom cerceta în ce a constat arta militară a popoarelor care au fost în contact cu Românii sau i-au stăpânit între secolele III şi XIV.

Dacă eliminăm pe acele care au stat puţin prin părţile noastre sau n'au putut avea vreo influenţă (Goţii, Hunii, Gepizii,

¹⁾ *Cronicon pictum vindobonense*.

²⁾ « Of strategy (in timpul invaziilor barbare) there could be little in an age when men strove to win their ends by hard fighting rather than by skilful operations or the utilizing of extraneous advantages. Tactics were stereotyped by the national organizations of various people ». (Sir Ch. Oman, *A history of the art of war in the middle ages*, I, pp. 41, 42).

³⁾ « Oastea munteană şi moldovenească s'au alcătuit pe o îndoită bază: aceea a străvechii datine de apărare naţională şi aceea a împrumuturilor dela vecini ». (Iorga, *Istoria arm. rom.*, I, p. 41).

Avarii ¹⁾ atunci găsim două grupe de popoare care au putut influența arta noastră militară, ca de altfel și alte ramuri ale alcătuirii noastre: cea slavă ²⁾ și aceea a popoarelor mongolice ³⁾ (maghiaro-tătare).

Să cercetăm arta militară a ambelor grupe:

La Slavi, a căror organizare social-politică era democratică ⁴⁾, organizarea puterii armate se baza pe ridicarea în masă a tuturor bărbaților în stare de a purta armele. Luptătorii unei familii formau o subunitate a cărei căpetenie era șeful familiei ⁵⁾.

Pe lângă această ridicare în masă existau, la Slavi, și unități quasi-permanente, numite *drujine* ⁶⁾. Acestea erau alcătuite din rudele șefilor teritoriali, ale șefului neamului și din clasele de sus ⁷⁾ și erau de obicei călări, pe când masa acestea, mai ales la Slavii occidentali, era pedestră ⁸⁾.

Slavii ziceau ostașilor lor: voj, vojîn, vojnik, iar șefului militar: voievod ⁹⁾. Armatele slave se împărțeau, pentru luptă,

BCU Cluj / Central University Library Cluj

¹⁾ Goții n'au ocupat niciodată Dacia în chip statornic, (Iorga, *Gesch. d. Rum. V.*, I, p. 63; Xenopol, *o. c.*, II, pp. 13—21). Hunii au trecut numai prin Dacia, (Xenopol, *o. c.*, p. 25). Gepizii au locuit în Dacia în anii 249—418, (C. Diclescu, *Die Gepiden*, pp. 17—52); ei au fost puțin numeroși, (Iorga, *o. c.*, I, pp. 63, 64). În lista de cuvinte românești de origină germană, pe care o dă Diclescu, (*o. c.*, pp. 174—184) nu se găsește niciun termen militar. Avarii intrară în Dacia după anul 557 dar nu se așezară, ci făcură numai incursii, (Xenopol, *o. c.*, II pp. 59, 60).

²⁾ Slavii ocupară Dacia dela secolul IV înainte, (Iorga, *o. c.*, I, p. 116; R. Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova*, pp. 3—8).

Românii au atârnat de imperiul bulgar din secolul al VII până 'n secolul XI, (D. Onciul, *Originele principatelor române*, p. 19).

³⁾ Românii au fost stăpâniți: de Pecenegi dela finele secolului X până 'n a doua jumătate a secolului XI, (D. Onciul, *o. c.*, p. 25); de Cumani din 1057 până 'n 1239, (Iorga, *o. c.*, I, p. 81; Onciul, *o. c.*, p. 45; Xenopol, *o. c.*, II, p. 251); de Tătari dela 1240 la 1343, (Hurmuzache, I, pp. 259—26; Onciul, *o. c.*, p. 48).

Cu Ungurii Români au ajuns în contact în secolul X. Ungurii au stăpânit Ardealul și Banatul cu începere din secolul XI și au fost suzeranii domnilor Români în secolul XIII, (Hurmuzache, I, p. 250) și în o bună parte a secolului XIV.

⁴⁾ Const. Jiricek, *Geschichte der Bulgaren*, p. 98.

⁵⁾ *Manuel de l'antiquité slave*, II, p. 266.

⁶⁾ L. Niederle, *o. c.*, II, p. 267; «(Drujina) halte die ganze Einrichtung eine gewisse Ähnlichkeit mit den Lebensverhältnissen des westlichen Europas und trug deren Mängel und Vortheile in sich». (Brix, *o. c.*, p. 8).

⁷⁾ Brix, *o. c.*, pp. 2, 3; L. Niederle, *l. c.*

⁸⁾ Brix, *o. c.*, p. 5; Delbrück, *o. c.*, III, p. 200; C. Jiricek, *o. c.*, pp. 100, 101; Sir Ch. Oman, *o. c.*, I, pp. 187, 193, 207; L. Niederle, *o. c.*, II, p. 468.

⁹⁾ Brix, *o. c.*, pp. 1, 4; C. Jiricek, *Geschichte der Serben*, pp. 73, 74; L. Niederle, *o. c.*, II, p. 270.

în unități numite: plükü sau pülkü¹⁾. Armamentul lor consta din: săbii și spade, topoare, lănci, arce, praștii, coifuri, scuturi și buzdugane²⁾.

În luptă ei nu intrau într'o singură masă, ci pe pâlcuri³⁾ și nu luptau în teren descoperit, ci cădeau, pe neașteptate, asupra dușmanului, în teren greu, căutând a-l zdrobi. Se refugiau apoi în păduri și locuri inaccesibile⁴⁾.

Ei își înconjurau taberile cu șanțuri sau cu un val format din trăsuri⁵⁾.

După invaziunea maghiară, tactica Slavilor s'a modificat (cum s'a modificat și în Rusia sub influența Tătarilor⁶⁾). De atunci, o ceată, cât mai numeroasă, de arcași, începea lupta și grosul ataca numai în urmă⁷⁾.

Slavii întrebuițau încinte întărite permanent, numite hradiști⁸⁾; ei cunoșteau întrebuițarea șanțului, a abatiselor, a gabioanelor și-și făceau parapete din pământ, pietre, lemne și gabioane⁹⁾. Traseul hradiștei era subordonat terenului¹⁰⁾.

La popoarele turanice puterea armată consta din populația bărbătească sau o parte a acesteia organizată în chip de cavalerie ușoară¹¹⁾.

¹⁾ L. Niederle, *o. c.*, II, p. 271.

²⁾ Brix, *o. c.*, p. 4; C. Jiricek, *Geschichte der Bulgaren*, p. 100; L. Niederle, *o. c.*, II, pp. 278, 280, 283, 287, 288.

³⁾ C. Jiricek, *Gesch. d. Serben*, p. 76; L. Niederle, *o. c.*, II, p. 271.

⁴⁾ C. Jiricek, *Id.*, p. 76; *Gesch. d. Bulg.*, p. 100; L. Niederle, *l. c.*

⁵⁾ L. Niederle, *l. c.*

⁶⁾ Brix, *o. c.*, p. 24.

⁷⁾ L. Niederle, *o. c.*, II, p. 273.

⁸⁾ Aveau câte o cetate întărită (loc de refugiu) pentru întinderea teritorială a unei jupe, (Jiricek, *Gesch. d. Bulg.*, p. 98; M. Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte*, XII, p. 268).

⁹⁾ L. Niederle, *o. c.*, II, pp. 299, 304.

¹⁰⁾ L. Niederle, *o. c.*, II, p. 302; M. Ebert, *o. c.*, XII, p. 270.

¹¹⁾ Hunii erau călăreți ușori, (Oman, *o. c.*, I, p. 21) și cu totul improprii pentru lupta pe jos, (Amnian Marcelin, *Rerum Gestarum libri XXXI*, citat de E. Desmolin, *Comment la route crée le type social*, I, p. 95). Pecenegii, Cumanii (cari luau cu ei mai mulți cai de schimb), Maghiarii și Tătarii luptau numai călare, (Oman, *o. c.*, pp. 117, 206; Jiricek, *Gesch. d. Bulg.*, p. 207; Cahun, *Introduction à l'histoire de l'Asie*, p. 223).

Nu se știe dacă Hunii foloseau scara (Hampel, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, I, p. 217) și nici dacă-și potcoveau caii, (*Ibid.*, I, p. 252). Tătarii foloseau atât scara cât și potcova de fier fixată prin caele, cari se foloseau în Asia de mai multe secole (Lefebvre des Noëttes *o. c.*, pp. 234, 235, 282—291).

Maghiarii, cari la început se grupau pe familii ¹⁾, își orânduiau forțele, după așezare, teritorial ²⁾. Tătarii a căror armată se recruta prin conscripțiunea câte a unui bărbat de fiecare familie ³⁾, au păstrat până târziu organizarea lor zecimală în unități de 10, 100, 1.000, 10.000 ostași ⁴⁾. Disciplina la ei era riguroasă ⁵⁾. După așezarea lor, Ungurii au fost influențați de organizarea Slavilor pe cari i-au găsit așezați în locurile unde s'au sălășluit ⁶⁾.

Armamentul acestor popoare consta din: arc, săgeată, sulită, sabie, spadă, măciucă, praștie și lasso ⁷⁾.

Serviciul lor de recunoaștere și de siguranță era foarte bine făcut ⁸⁾.

Ei nu se prezentau la luptă ca o singură masă ci în foarte numeroase grupe, cu intervale între dânsese ⁹⁾. Lupta se începea de o avangardă care hărțuia pe dușman; ea se prefăcea că fuge spre a atrage pe dușman asupra grosului, adăpostit în teren și care dădea lovitura hotărîtoare ¹⁰⁾. Ei păstrau totdeauna o rezervă spre a face față neprevăzutului ¹¹⁾.

Izbânda o obțineau nu prin puterea izbirii, ci prin iuțeala mișcărilor care nu lăsau dușmanului lor nici o clipă de răgaz ¹²⁾.

Strategia lor se deosebea cu totul mai ales prin chipul cum, pornind dela mari depărtări și mărșăluind foarte repede, coloanele lor se întâlneau, în ziua și în locul hotărît ¹³⁾.

* * *

¹⁾ H. Meynert, *Das Kriegswesen der Ungarn*, pp. 4—8.

²⁾ H. Meynert, *o. c.*, pp. 2, 9.

³⁾ Cahun, *o. c.*, p. 221.

⁴⁾ Cahun, *o. c.*, pp. 62, 224, 283, 346; D'Ohson, *o. c.*, I, pag. 388.

⁵⁾ Cahun, *o. c.*, pp. 294, 297, 346. *The texts and versions of John de Plano Carpino and William de Rubruquis* (Ed. Beazley), p. 91.

⁶⁾ Cum o dovedește adoptarea de Unguri a termenelor de voevod și voinic.

⁷⁾ Meynert, *o. c.*, pp. 2, 11, 13; *Cronicon Reginonis* ad a. 889 în Pertz, *Monumenta Germaniae Historica*; Jirecek, *Gesch. d. Bulg.*, p. 206; Oman, *o. c.*, p. 206; Plan Carpin, *o. c.*, pp. 62—64, 90; J. Hampel, *o. c.*, I, pp. 165, 166.

⁸⁾ Cahun, *o. c.*, p. 355; D'Ohson, *o. c.*, I, p. 395; Oman, *o. c.*, I, p. 206.

⁹⁾ Meynert, *o. c.*, p. 13; Oman, *o. c.*, I, pp. 123, 206.

¹⁰⁾ Oman, *o. c.*, I, pp. 21, 117, 118, 206; *Cronicon reginonis*, l. c.; H. Meynert, *o. c.*, 12, 49, 59; D'Ohson, *o. c.*, I, pp. 342—346, 399, 400, II, pp. 125, 148, 149; Plan Carpin, *o. c.*, p. 64. Schwandtner, *o. c.*, I, p. 385.

¹¹⁾ Plan Carpin, *o. c.*, pp. 64, 65; H. Meynert, *o. c.*, p. 13.

¹²⁾ Cahun, *o. c.*, p. 372; Oman, *o. c.*, I, pp. 117—119.

¹³⁾ Cahun, *o. c.*, p. 366; Jirecek, *Gesch. d. Bulg.*, p. 207.

Rezumând acum cele arătate până aci, se poate afirma, cred, că arta militară română, așa cum s'a înfățișat în secolul al XIV-lea, provenea din desvoltarea firească a artei militare pe care o practicaseră populațiile de pe teritoriul Daciei încă din vremile preistorice ¹⁾, desvoltare influențată, pentru anumite părți ale artei militare, de arta militară târzie a popoarelor slave și turanice.

Armamentul era, fără doar și poate, acela pe care-l transmiseseră străvechii strămoși, deoarece găsim, dela finele epocii de piatră și până 'n secolul al XIV-lea, aceleleași arme: sulițe (indiferent dacă erau cu vârfuri de piatră sau metal sau erau numai niște prăjini ascuțite), arce cu săgeți, pietre (de aruncat), topoare (și securi), săbii (indiferent de forme) și de sigur măciuci și praștii.

Organizarea era cea slavă, pentrucă organizarea militară nu este decât o lature a organizării politice, ori cea dintâi și cea mai lungă dominațiune (cu respectiva organizare politică) sub care au stat Românii, după haosul ce a urmat retragerii armatei și funcționarilor romani în secolul al III-lea, a fost cea slavă ²⁾. Că organizarea a fost influențată de cea slavă o dovedește atât nomenclatura, care am văzut-o slavă, cât și alcătuirea asemănătoare a forțelor armate: ridicarea în masă și o oștire călare quasi-permanentă în care slujeau acei legați mai de aproape de voievozi ³⁾.

¹⁾ Și asemănătoare desvoltării artei militare la toate popoarele în anumite faze ale desvoltării lor.

²⁾ « Pour faire la guerre il faut avoir l'Etat. Or l'Etat, disparu, ne reparaitra qu'au XIIIe siècle et, à ce XIIIe siècle, il prendra à ceux qui ont fait la guerre jusque là (Slavii) les éléments de lexique » (Iorga, *Psychologie du roumain* în *Revue historique du Sud-Est européen*, VIII, pp. 215, 216).

³⁾ La Slavi, *drujina* alcătuia partea aproape permanentă a oastei, alcătuită din nobili; un autor (Brix, o. c., p. 8) o aseamănă cu oștile feudale apusene.

La noi, precum am arătat-o în alt studiu (Academia Română, *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, Tom. IV, p. 391) oastea, alcătuită din *curteni*, era cea numită pe vremea lui Mircea cel Bătrân « oastea cea mică ». Mi se pare că aceasta era la noi alcătuirea corespunzătoare drujinei slave și care era moștenită dela Slavi. Și întemeiez această părere pe următoarele fapte:

a) *Drujina* la Slavi, *oastea cea mică* la noi era călare. (I. Bogdan, *Indatoririle militare ale cnejilor și boierilor moldoveni*, p. 623).

b) Și una și cealaltă (I. Bogdan, *Documentul Răzenilor și Organizarea armatei moldovene în secolul XV*, p. 372) erau formate din boieri și curteni, îndatorați a veni la orice chemare, cu cal, armament și unul sau doi oșteni. (La Români se găsește această obligativitate în: Moldova (I. Bogdan, *Indatoririle militare ale cnejilor și*

Gruparea luptătorilor era și la Slavi și la Români teritorială ¹⁾.

Folosința formelor și obstacolelor terenului ca adăposturi și întărituri și facerea de fortificațiuni era ceva datorit tradițiunii autohtone celei mai vechi. De altfel este firesc ca fortificațiunea să fie proprie popoarelor așezate, sau celor mișcătoare numai după stabilizarea lor, pentrucă practica fortificațiunii cere:

a) Cunoașterea săpării pământului și a lucrării lemnului, cunoștințe firești neamurilor stabile dar mai puțin obișnuite neamurilor în veșnică mișcare;

b) Noțiunea luptei pe jos;

c) Cunoașterea locurilor prielnice așezării unor fortificațiuni.

În ceea ce privește tactica, tot ceea ce era relativ la cercetare ²⁾, la măsuri de pază, la lupta pe jos și la folosirea adăposturilor terenului pentru înaintare sau luptă, era un ce moștenit dela strămoși. Dar tot ceea ce privea lupta călare, tragerea de-a călare cu arcele, manevrele călări pentru atragerea dușmanului, noțiunea împărțirii forțelor și a folosirii rezervei se datorește influenței popoarelor mongolo-turanice, cum tot acesteia le-o datoresc și Slavii.

În sfârșit, în ceea ce privește strategia, mi se pare că concepția strategiei defensive deriva din însuși nevoile și din învățămintele trecutului. Iar dacă concepția raidurilor ofensive nu era străină populației Daciei (care nu avea un respect mai deosebit de bunurile vecinilor decât nu aveau acești vecini față de dânsii) această noțiune a fost puternic desvoltată sub influența popoarelor care au stăpânit pe rând prin aceste locuri.

boierilor moldoveni, pp. 616, 623); Făgăraș (Iorga, *Istoria armatei românești*, I, pp. 59,60); coloniile românești din Polonia (R. Rosetti, *Pământul, sâtenii și Stăpânii în Moldova*, p. 62).

c) Și la Slavi (Jirecek, *Geschichte der Bulg.*, p. 133) și la Români (Iorga, *o. c.*, I, p. 59), acei cari alcătuiau *drujina* și *oastea cea mică*, trebuiau să se prezinte la reviste de efectiv.

¹⁾ La Români fusese totdeauna teritorială, la Slavi a devenit așa după așezarea lor.

²⁾ Dacă, de sigur, serviciul de cercetare (iscoade) era un ce moștenit și isvorit din nevoile vânătoarei, cred că desvoltarea mare ce a căpătat și chipul destoinic cum a fost îndeplinit în epocile posteroare, pentru care avem documente, se datorește influenței tătarești. Populațiunea noastră nu a putut să nu fie izbită de numeroasele iscoade și grupe de cercetare care procedau totdeauna mișcările Tătarilor,

Dar în făptuirea planului strategic, adică în marșurile în vederea bătăliei, în alegerea locului bătăliei, în executarea retragerii sau a urmăririi, în toate acestea, se contopesc toate tradițiile și influențele ¹⁾ și, mai cu seamă, o influență hotărîtoare o au: însușirile de vioiciune, de cumpănire și de iubire nemărginită a gliei, pe care trăește, pe care o rodește și pe care au apărut-o cu dârzenie, de mii de ani, locuitorii băștinași din întreg cuprinsul României de astăzi.

Șugura, 2 Noembrie 1932.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

¹⁾ Este firesc că strategia tătară, a cărei făptuire au văzut-o și simțit-o Românii, să fi influențat mult asupra lor, mai ales că se potrivea, prin simplitatea sa, cu mijloacele de care dispuneau Românii.

LES ORIGINES DE L'ART MILITAIRE DES ROUMAINS

RÉSUMÉ

En commençant par le paléolithique, l'auteur expose ce que furent, aux différentes époques de la préhistoire, de la proto-histoire et de l'histoire ancienne, l'armement, l'organisation militaire, la fortification, la tactique et la stratégie employés par les habitants de l'ancienne Dacie et insiste sur l'identité des procédés de guerre et de chasse, les premiers dérivant des seconds.

La transformation de la Dacie en province romaine mit, momentanément, fin à l'exercice de l'art militaire par les Daces, mais ne fit pas cesser la chasse.

L'évacuation de la Dacie trajane par Aurélien obligea la population restée à avoir recours, pour sa défense ultérieure, aux outils et aux armes, qu'elle n'avait cessé de fabriquer et d'employer, et aux procédés de chasse qu'elle avait pratiqué de tous temps. L'art militaire romain n'exerça aucune influence sur ces procédés.

L'art de la guerre tel qu'il fut pratiqué par les Roumains aux XIII-e et XIV-e siècles n'est que l'art de la guerre des populations daco-romaines du III-e siècle, influencé quand à l'organisation par les Slaves et quand aux procédés stratégiques par l'art militaire des Mongols.
